Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste

Joost van den Vondel

Kees Blokland

bron
Joost van den Vondel, *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste* (eds. Kees Blokland en anderen). Instituut De Vooys, Utrecht, 1977

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/vond001aenl01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

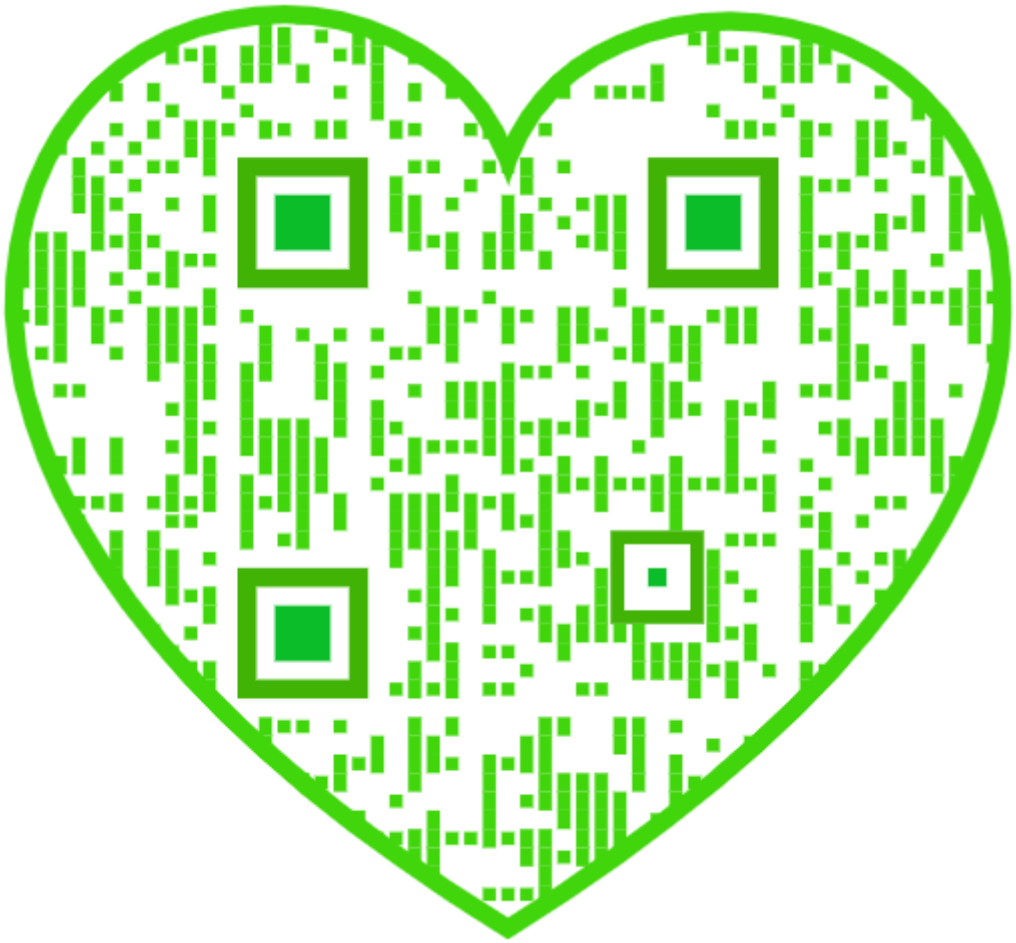

J. van Vondel
Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste

Verantwoording

Vondels *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste* is één van de weinige literair-theoretische geschriften in onze17de-eeuwse letterkunde. Dat unieke karakter is overigens niet de enige verdienste van deze tekst: Vondel zegt er veel behartigenswaardigs in over de dichtkunst. De lezer van nú leert eruit welke dingen van belang waren voor de dichter van tóén.

Op grond van deze overwegingen leek het ons gewenst de *Aenleidinge* gemakkelijk bereikbaar te maken voor het onderwijs, op ons eigen instituut en wellicht ook daarbuiten. Een afzonderlijke uitgave in de serie *Ruygh-bewerp* was daartoe de aangewezen mogelijkheid.

We hebben ons bij de voorbereiding steeds gericht op het niveau van tweedejaars studenten, en niet op een publiek van fijnproevende kenners. Met het oog op deze lezers zijn we dan ook royaal met toelichtingen geweest, zo royaal dat de annotaties misschien soms de indruk wekken met groot vertoon een open deur in te trappen. Die indruk kan juist zijn, maar ook wel eens bedrieglijk, om de volgende reden. Hoe meer we ons met de *Aenleidinge* bezig hielden, hoe meer we gingen ervaren dat het een ongewoon weerbarstige, of beter gezegd, glibberige tekst is, waarin ‘het grimmelt van onzekerheên’. Een passage kon er bij eerste oppervlakkige lectuur niet bijzonder moeilijk uitzien, terwijl toch, als we probeerden exact te bepalen wat er stond, de problemen zich vermenigvuldigden. Soms hebben we onze onzekerheid aan de lezer geopenbaard door meer mogelijkheden tot uitleg aan te bieden. Vaak ook hebben we onze twijfels (voorlopig) onderdrukt en voor één bepaalde oplossing gekozen, zonder van de juistheid daarvan altijd volstrekt overtuigd te zijn, in de verwachting dat kritische tegenstemmen niet zouden ontbreken.

Er is door drie verschillende groepen van studenten en docenten gewerkt aan onderdelen van de *Aenleidinge*. De resultaten van het groepswerk zijn plenair besproken, waarna de groepen een semi-definitieve redactie van hun werk hebben gemaakt. Een commissie heeft daarna nog eindredactionele werkzaamheden verricht in die zin dat ze ernaar gestreefd heeft de diverse stukken technisch op één lijn te brengen. Ze heeft het echter niet tot haar taak gerekend om opzet en aanpak van de verschillende

commentaarfragmenten te egaliseren. Speurders zullen derhalve verschillende ‘handen’ kunnen onderscheiden.

De gebruikers zullen mogelijk ook ervaren wat de ‘kenners’ al weten voordat ze ons lezen, nl. dat met deze tekstuitgave bepaald niet het laatste woord gezegd is over de *Aenleidinge*. We willen vooral beginners een eind op weg helpen met hun lectuur. Daarbij volgen we graag Vondels raad en vragen bij deze om kritiek ‘van eenen Aristarchus, ja verscheide keurmeesteren’.

Kees Blokland
Arie Gelderblom
Paul van den Hoven
Hennie de Jonge
Margreet Leufkens
Marijke Meijer Drees
Leonoor Oversteegen
Riet Schenkeveld - van der Dussen
Jan Steenbeek
Gertie Veldman
Wim Vermeer
Rien Wols

I. Eerste publicatie; bedoeling; opzet.

In 1650 verscheen bij Joost Hartgers te Amsterdam voor de tweede maal een bundeling van Vondels verspreide gedichten, onder de titel *Poezy of Verscheide Gedichten. By een vergadert, vermeert, en op een nieuw overzien. Mitsgaders een Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste*. De bundel had een voorgeschiedenis. In 1644 hadden bewonderaars van Vondel bij dezelfde uitgever een editie van zijn *Verspreide Gedichten* het licht doen zien. Vijanden van de dichter hadden in 1647 daaraan een tweede deel toegevoegd, uiteraard buiten Vondels medeweten. Ze hadden hem in de voorrede om zijn overgang tot het Rooms-Katholicisme aangevallen en om zijn onstandvastigheid te bewijzen een aantal oudere anti-katholieke gedichten van hem opgenomen en zelfs niet-authentieke versregels aan een bestaand gedicht toegevoegd. Verder bevatte de bundel nog gedichten die door Vondels als onrijp jeugdwerk waren verworpen (Sterck 1930, p. 16-23).

Het ligt voor de hand dat Vondel zo gauw de gelegenheid zich voordeed - waarschijnlijk toen de uitgave van 1644 was uitverkocht - voor een nieuwe editie van zijn niet-dramatische poëzie heeft gezorgd, waarvan voor ieder duidelijk moest zijn dat hij van de dichter zelf afkomstig was, de hierboven genoemde bundel *Poezy* van 1650. Hij maakte daarbij van de gelegenheid gebruik om zijn gedichten aan een taalkundige behandeling te onderwerpen. Uit de geciteerde titel blijkt dat de in deze bundel voor het eerst verschenen *Aenleidinge* uitdrukkelijk genoemd wordt, en men zou zich kunnen voorstellen dat de uitgever een extra waarmerk van echtheid aan de bundel heeft willen geven door dit met J. V. Vondel ondertekende stuk. Afgezien daarvan was het uit verkopers-oogpunt aantrekkelijk iets volkomen nieuws te kunnen bieden in vergelijking met de verzamelbundel van 1644.

Dat wil natuurlijk niet zeggen dat Vondel zelf deze inleiding tot de Nederlandse poetica om verkoopsredenen geschreven heeft. Aan het slot van zijn betoog geeft hij een andere reden op: hij heeft het werkje ontworpen ‘op het aenhouden der leergierigen’. Meer dan een ‘ruwe schets’ is het niet geworden. Had hij zijn onderwerp adequaat willen behandelen, dan waren ‘meer bladen papiers’ nodig geweest.

Erg veel wijzer worden we van deze opmerkingen niet. Enerzijds is het een veel gebruikte toop om mee te delen dat men op verzoek van vrienden en belangstellenden tot publicatie van zijn werk is overgegaan. Anderzijds kan men zich heel goed voorstellen dat bewonderaars aan de beroemde en in het vak vergrijsde dichter - Vondel was toen 62 jaar - gevraagd hebben iets van zijn wijsheid aan leerlingen mee te delen, te meer omdat men in deze tijd oordeelde dat kunst, gegeven een voldoende aanleg, tot op grote hoogte leerbaar is. Het is in elk geval duidelijk dat Vondel bij het schrijven van zijn inleiding aan aankomende dichters heeft gedacht (Grootes 1973, p. 84). Als belanghebbend lezer is bedoeld de 'leerling' (r. 17), de 'leergierige' (r. 107, 180), de 'aenkomende Poeet', (r. 122). Ver gevorderd is deze nog niet op het pad der kunst: in r. 132 e.v. wordt hij zelfs vergeleken met een peuter die net los gaat leren lopen. Ook uit de lessen zelf blijkt meer dan voldoende dat er tot beginners gesproken wordt: ze moeten zich nog een taalvoorraad verschaffen, de rijmtechniek onder de knie trachten te krijgen en bij andere meesters te rade gaan om een belangwekkende inhoud aan hun werk te geven. Ze moeten bescheiden beginnen, hun krachten niet overschatten en vooral ook zich niet schamen om hun werk door strenge keurmeesters te laten toetsen, alvorens het in het licht te geven.

Nu zijn dit allemaal verstandige raadgevingen, zeker bezien vanuit het perspectief van een tijd toen begrippen als dichtkunst, dichttechniek, levenswijsheid en uit boeken verworven kennis nog heel dicht bij elkaar lagen, maar een heel andere vraag is of een beginneling in de kunst werkelijk veel praktische lering uit de *Aenleidinge* heeft kunnen halen. De omvang ervan (in de eerste uitgave 7½ bladzijde druks in klein 8°) wijst bepaald niet in de richting van een leerboek zoals bijvoorbeeld Vossius' breedvoerige *Institutiones Poeticae* in drie boeken, die kort te voren in 1647 waren verschenen. Hetzelfde geldt voor de opzet. De *Aenleidinge* is geen helder geordend, scherp analyserend betoog, maar beter te karakteriseren als een leerdicht in proza. Niet Vossius heeft model gestaan, maar een nog groter autoriteit, Horatius. Vondel heeft zich nauw aangesloten bij diens befaamde *Brief aan de gebroeders Piso*, beter bekend als *Ars Poetica*. Dat was een tekst die de Nederlandse dichter bijzonder goed kende. In de dertiger jaren had hij er een vertaling van gemaakt, die echter pas in 1654 is verschenen onder de titel *Van de Dichtkunst. Aen de Pisonen*. In de *Aenleidinge* zijn vele reminiscenties aan de *Ars Poetica* aan te wijzen

wat woordkeus en inhoud betreft (Maximilianus 1968, p. 134-38), Enkele voorbeelden volgen hier, de overige gevallen, zijn in de annotaties bij de tekst verwerkt.

Overeenkomst in woordgebruik treffen we aan wanneer Vondel schrijft in r. 89 e.v.: ‘Om dan opgeblazenheit en kreupelheit te vermijden, zal men niet plat op d'aerde vallen, en in het stof kruipen’, terwijl hij in zijn vertaling geschreven had: ‘Die groote dingen voor heeft, is opgeblazen. Die al te veiligh wil gaen, en voor onweder vreest, kruipt langs de aerde’. Vondel duidt verzen met ‘vriendelijck’ aan (r. 61-62), in zijn vertaling van Horatius' ‘dulcia’ in verband met ‘poemata’, had hij hetzelfde woord gebruikt. Soms raken de formuleringen elkaar niet zo precies, maar zijn er toch duidelijke overeenkomsten in bedoeling en gedachtengang aan te wijzen. Horatius waarschuwt de dichter niet boven zijn macht te grijpen (r. 34-35), Vondel volgt hem daarin (r. 95-97). Horatius ontkent het bestaansrecht van tweederangspoëzie (r. 320-21), ook Vondel meent dat de hemelse dichtkunst ‘niet op den middeltrap’ moet staan, maar ‘in top’ (r. 223-24). Evenals Horatius raadt Vondel aan het voltooide werk niet meteen in het licht te geven, maar het eerst aan bekwame Aristarchen te laten zien (r. 198-99). Ook in bepaalde hoofdgedachten stemmen de beide dichters overeen: beiden stellen bijvoorbeeld de vraag of een dichter meer aan de kunst of aan de natuur te danken heeft, en beiden achten een keus onjuist en achten natuur én kunst van wezenlijk belang.

Deze met nog vele andere voorbeelden uit te breiden reeks overeenkomsten kan niet toevallig zijn: Vondel heeft bewust aansluiting gezocht bij de *Ars Poetica* en erop gerekend dat althans het deskundige deel van zijn lezers dat ook zou opmerken. De door hem beschreven imitatieve werkwijze (r. 130 e.v.) heeft hij zodoende zelf toegepast.

Maar niet alleen de thematiek en de woordkeus, ook de opbouw van de *Aenleidinge* lijkt op Horatius' dichtbrief geïnspireerd. Dat wil niet zeggen dat Vondel dezelfde onderwerpen in dezelfde volgorde als Horatius aan de orde stelt, want daarvan is geen sprake, maar wel dat hij van dezelfde wijze van componeren gebruik maakt. Beiden lijken haast associatief te schrijven en gaan via geleidelijke overgangen van het ene op het andere onderwerp over. Het is daarom lang niet eenvoudig in hun werk een zekere indeling aan te brengen, laat staan nauwkeurig aan te geven waar precies de grens tussen twee onderwerpen ligt. De *Ars Poetica* heeft op dit punt de interpreten eeuwen lang aan het werk gehouden: men verbaasde zich erover

dat een gedicht waarin o.m. gewezen werd op het belang van een goede compositie, zo warrig in elkaar leek te zitten (Brink 1963, p. 15-40). De beroemde filoloog Julius Caesar Scaliger noemde het dichtwerk dan ook een ‘ars sine arte’. Pas later heeft men er oog voor gekregen - Vossius zag dat bijvoorbeeld al goed in (Vossius 1647a, IV, 1) - dat Horatius zijn geschrift ook helemaal niet bedoeld had als een handboek voor poëzie, maar als een brief, en dat hij zoals dat gebruikelijk was in dat genre, een losse informele stijl heeft gehanteerd waarin schijnbaar zonder veel samenhang over een aantal onderwerpen wat werd gepraat. Welnu, dat karakter van de *Ars Poetica* heeft Vondel scherp onderkend en ook op dat punt heeft hij zijn voorganger geïmiteerd. Dat er desondanks wel degelijk een zekere lijn in het stuk is te vinden, en dat er toch wel een aantal verschillende onderdelen in te onderscheiden zijn, zal nader in het hoofdstuk over de opbouw van de *Aenleidinge* ter sprake komen. Op deze plaats gaat het meer om de manier waarop Vondel te werk is gegaan dan om de resultaten van die werkwijze.

Wat voor de opzet van de *Aenleidinge* als geheel geldt, blijkt evenzeer van toepassing op onderdelen van het betoog. Een nauwlettend lezer van het stuk, die zich door Vondels oratorische betoogtrant niet wil laten meeslepen, maar het juist woord voor woord, zin voor zin, gedachte voor gedachte, wil proeven, komt voor grote problemen te staan, maar krijgt daardoor ook beter zicht op de aard van het stuk: nogmaals, geen analytisch betoog, maar een soort leerdicht in proza.

Als voorbeeld van het besprokene kan goed dienen de passage die loopt van r. 120-49. Vondel legt daarin uit dat een aankomend dichter veel kan leren door het werk van grote voorgangers te vertalen. Hij verduidelijkt dan het gezegde door de praktijk van de leerling-dichter te vergelijken met die van de leerling-schilder. De gebruikelijke gang van zaken was - het wordt bevestigd in Van Manders *Grondt der Edel vrij Schilder-const* - dat de jonge schilder door het kopiëren van grote meesters bepaalde details gaat leren beheersen en dat hij pas wanneer hij voldoende kennis van onderdelen heeft tot een groter geheel mag overgaan. Eerst leert hij een arm of een hoofd tekenen dan een heel lichaam en daarna kan hij een voorstelling waarin meer mensen tegelijk voorkomen, trachten op te bouwen. Evenals het vertalen (*translatio*) van de dichter, is dit kopiëren van de schilder een goede manier om de beste meesters de kunst af te zien. Heel geleidelijk brengt Vondel nu, met een eigenlijk wat bedrieglijk ‘Aldus’

de overgang naar een volgend stadium tot stand, dat van de dichterlijke *imitatio*. Vergilius immers wordt genoemd als iemand die door zijn ontledingen o.a. aan Homerus ‘onsterflijcken lof’ heeft behaald. Maar als de naam Vergilius eenmaal gevallen is, verkeren we vanzelfsprekend niet meer in de sfeer van beginnelingen. Ook de raad die Vondel vervolgens aan de plukkers op de Helicon geeft om aan de ‘boeren’ helemaal niet, en aan de ‘geleerden’ niet te zeer te laten merken, waar men zijn materiaal vandaan heeft, is eerder bestemd voor gevorderden. Wie helemaal zelfstandig meent te kunnen werken, waarschuwt Vondel vervolgens, moet voorzichtig zijn en klein beginnen. Pas nu, als hij dan de werkwijze van de aankomende dichter gaat beschrijven (beginnend met enkele regels - wellicht een epigram - en dan via het lierdicht tenslotte het grote werk van drama en epos bereikend), wordt de pointe van de vergelijking met de schildersleerling in zijn volle omvang duidelijk: beiden moeten imiteren, beiden moeten werken van detail naar geheel, van klein naar groot.

Er blijkt dus wel degelijk een zekere lijn in het fragment aanwezig te zijn, maar Vondel glijdt heel gemakkelijk van de ene gedachte naar de andere. Het vertalen brengt hem op het kopiëren. Dan beschrijft hij de werkwijze van de schildersleerling (van detail naar geheel) en via het ‘de beste meesters de kunst afzien’ komt hij op de gedachte van de imitatio terecht. Imitatio brengt hem dan op het gevaar van zelfstandig werken, en pas de waarschuwing in dat geval klein te beginnen, voltooit de vergelijking tussen de aankomende dichter en de schildersleerling. Op deze werkwijze moet men steeds verdacht blijven. Soms midden in een zin stapt Vondel van het ene op het andere onderwerp over, en hoe geleidelijker de overgang is, hoe groter de verleiding zich eenvoudig door de tekst te laten meeslepen. Trouwens, ook de stijl van de *Aenleidinge* heeft iets meeslepends. Een opvallende trek is bijvoorbeeld de twee- of drieslag van min of meer synonieme woorden die vaak meer om redenen van ritmiek of allitteratie gekozen lijken dan om de duidelijkheid te dienen. Enkele voorbeelden ter illustratie: oude liederen hebben ‘een natuurlijcke vrypostigheit, vloeientheit, en bevallijcken zwier’ (r. 42-43); nieuwlichters vielen aan ‘het snorcken en poffen, of vernissen en blancketten’ (r. 83-84); men moet op de ‘staet, eigenschap en gesteltenis’ van elk personage letten (r. 182-83); men wil ‘veiliger en vaster’ gaan (r. 193) enz. enz.

Een andere poëtische trek van de *Aenleidinge* vormen de soms heel beeldende vergelijkingen. Publiceer niet te snel: ‘Ghy ziet hoe de hoenders, den

kop in de lucht stekende, met smaeck en nasmaeck drincken' (r. 155-57). Beginnelingen 'vallen verwaendelijck aen 't zwetsen, gelijck de quackzalvers om hun zalfpotten te venten' (r. 75-76). De aard van deze en dergelijke vergelijkingen - passend in het genus medium of zelfs humile - demonstreert ook het informele karakter van de briefstijl, juist zoals dat zoals dat ook bij Horatius het geval is. Op dezelfde informaliteit wijzen wellicht de enkele taalkundige feilen, of de herhalingen van hetzelfde woord zonder dat daarmee stilistische verfraaiing beoogd lijkt te zijn.

Zo komen we tot een wat paradoxale conclusie. Enerzijds heeft Vondel gelijk als hij zijn korte *Aenleidinge* als een 'ruwe schets' beschouwt, waar nog wel een en ander aan ontbreekt. Hij heeft inderdaad wat uit de losse pols gewerkt, zijn pen zijn voortijlende gedachten zonder al te veel controle laten volgen. Maar anderzijds is deze schijnbare ordeloosheid, deze informele, zo toevallig lijkende stijl bewust gezocht, en bedoeld om een oplettende lezer erop te attenderen dat hij hier niets anders voor zich heeft dan wat men een aanzet tot een Nederlandse *Ars Poetica* zou kunnen noemen. Het woord 'Aenleidinge' zou dan de bescheidenheid van de latere dichter tegenover zijn illuster voorbeeld kunnen aanduiden: met omvang en inhoud van zijn stuk heeft hij het niveau van Horatius niet gehaald. Wat dat laatste betreft, zou men erop kunnen wijzen dat Vondel op een aantal punten veel minder gedetailleerd is geweest dan Horatius, dat hij niet specifiek over drama en epos heeft gehandeld, en dat hij, anders dan Horatius, niets over 'den ommetreck en aert van allerhande rijmen en dichten' gezegd heeft.

Misschien kan deze visie op de *Aenleidinge* als een op Horatius geïnspireerde Nederlandse *Ars Poetica* ook nog een ander vraagstuk, nl. dat van eventuele bronnen oplossen. Het onderzoek heeft tot nu toe dergelijke bronnen niet kunnen aanwijzen. Waarschijnlijk heeft Vondel ook geen specifieke boeken gebruikt, al had hij uiteraard in de loop der jaren via lectuur en gesprekken met geleerde vrienden een schat aan kennis verzameld. Hij meldt in r. 228 de *Aenleidinge* 'by my' als een ruwe schets ontworpen te hebben - men zou graag vertalen: op eigen gelegenheid. Een dergelijke werkwijze zou uitnemend passen bij deze 'ars sine arte', dit bewust informele betoog, deze niet-geleerde wijsheid.

II. Fundamenten en opbouw.

1. *Retorische en poëticale achtergronden.*

Wanneer we de portee willen verstaan van de aanwijzingen die de *Aenleidinge* de aankomende dichters geeft, moeten we de uiteenzetting in het licht van de retorische traditie plaatsen. In Vondels dagen steunt de poëziebeoefening namelijk heel sterk op de oude redenaarskunst, de retorica. De verklaring van dit feit ligt als zo vaak wanneer het verschijnselen in de literatuur van de Renaissance betreft, in de klassieke Oudheid. Het gesproken woord speelde toen een heel wat belangrijker rol dan tegenwoordig: iemand die in de rechtszaal, de volksvergadering of bij openbare gelegenheden bekwaam het woord voerde, kon daarmee een aanzienlijke invloed uitoefenen. Uit de praktijk ontwikkelde zich een techniek die precies aangaf op welke wijze een redenaar zijn publiek moest toespreken om gehoor en geloof te vinden. In handleidingen en leerboeken werden min of meer gesystematiseerd voorschriften gegeven en middelen opgesomd waarmee een spreker succes kon behalen. Bij retorica moeten we derhalve niet zozeer aan één gesloten, logisch opgebouwd systeem denken, als wel aan een stelsel van uit de ervaring gewonnen, onderling samenhangende regels.

Alwie onder de Grieken en Romeinen een man van ontwikkeling wilde heten, was in de redekunst onderwezen en geoefend. In de loop van de tijd geraakten ook andere vormen van verzorgd taalgebruik onder beslag van de retorica en zo kwam de dichtkunst in de Romeinse keizertijd eveneens aan haar leiband te lopen. Dichtwerk werd opgezet volgens een schema dat voor een redevoering gold, al werd dat heel soepel gehanteerd en liet het vele variaties toe.

Bij de ondergang van de klassieke beschaving wist de retorica zich, zij het niet ongehavend, te redden, en aan de veranderde omstandigheden aangepast, genoot ze ook weer in de Middeleeuwen gezag, met name ten aanzien van de literatuurbeoefening. De opkomst van het Humanisme in de 14de en 15de eeuw versterkte haar positie nog. Bij de hervorming van het onderwijs aan de Latijnse scholen aan het begin van de Nieuwe Tijd werd het taalonderricht geheel op retorische leest geschoeid. Naast de retorica was er

weliswaar plaats voor poetica, de theorie van de dichtkunst, maar die had uitsluitend op het dichterlijke handwerk als zodanig betrekking: daarin werden de verschillende poëtische vormen en middelen behandeld die de dichter ter beschikking stonden. Maar als hij zich aan de arbeid zette,

geschiedde dat altijd op basis van een intensieve training in de retorica die hij van jongsaf ondergaan had. Willen we dus Vondels raadgevingen aan jongere kunstbroeders naar waarde schatten, dan is enige kennis van de theorie der welsprekendheid onmisbaar.

Het volgende gedeelte bevat een beknopt overzicht van enkele hoofdzaken en onderdelen van de retorica voorzover ze in de *Aenleidinge* aan bod komen. In afwijking van Vondel die geen strakke lijn volgt, komen ze hier in een traditionele volgorde ter sprake.

Wil het zin hebben, leerbare voorschriften te geven, dan moet eerst vaststaan dat de welsprekendheid (van de redenaar én van de dichter) niet alleen maar een zaak van *natuur* is, maar dat er ook *kunst* aan te pas komt. Retorica's openen dus graag met deze kwestie en verklaren dan uiteraard dat het samenspel van deze twee: *natura* en *ars*, nodig is. De poetica's doen niet anders. Horatius zegt b.v. (*WB* VII, p. 368-69, r. 349-50): ‘Men heeft onderzocht of men door natuur of door kunst een goet vaers dicht. Ick zie niet wat voordeel het staen naer de kunst (de studie van kunstregels) zonder een rijcke ader (aanleg), inbrenge; nochte oock niet wat nut een ongeslepen vernuft bare. Het een behoeft des anders hulp, en zij passen wel te zamen’. Zo luidt Vondels letterlijke vertaling van dezelfde opvatting die hij later in de *Aenleidinge* heel wat puntiger formuleert: ‘Natuur baert den Dichter; de Kunst voedt hem op’.

Natuur is in dit geval de macht die al het bestaande schept en van kenmerkende eigenschappen voorziet. De dichter krijgt bij zijn geboorte een gelukkige aanleg (Lat.*ingenium*) mee die hem in staat stelt een concept voor een kunstwerk te maken.

Maar zou hij alleen op dit aangeboren talent vertrouwen, dan was er toch niet veel van hem te verwachten. Zeker, de alleroudste poëten waren tegelijk de beste; zonder hulp van kunstregels, die toen nog niet bestonden, schreven deze natuurtalenten hun meesterwerken, eenvoudig en fris zoals de wereld toen nog was (r. 81-82). Oude Hollandse liederen hebben eveneens een ongekunstelde frisheid, maar al waren ook hun dichters eenvoudig, hier is de eenvoud meer simpelheid dan onbedorvenheid. Zo lang na de gouden oertijd, bedeelt de natuur niemand meer zo rijkelijk met talent dat

hij het zonder scholing kan stellen. Op de keper beschouwd zijn die oude Hollandse liederen dan ook verre van volmaakt (r. 41-45). Behalve ‘scheppende macht’ kan *Natuur* ook ‘aard, geheel van eigenschappen die iemand of iets maken tot wat hij (het) is’ betekenen. In deze zin komt de term voor in r. 183. Het *ingenium* (het aangeboren talent dus) wordt, omdat het in principe de dichter maakt, ook wel de *natuur* van de dichter genoemd. In r. 10 zou ‘natuur’ desnoods zo kunnen worden opgevat. Wil men daar niet aan - en de context maakt het inderdaad minder aantrekkelijk - dan blijkt uit deze passage (r. 9-11) in elk geval hoe gemakkelijk verschillende betekenissen in elkaar overglijden.

Een derde betekenis van *Natuur* is ‘de geschapen werkelijkheid’. In de renaissancistische kunsttheorie speelt juist deze Natuur een hoofdrol. Kunst (in de moderne zin van het woord) is voor haar navolging, idealiserende uitbeelding van de Natuur. Vondel wil het voor beginners niet te moeilijk maken en begeeft zich dus niet in diepzinnige beschouwingen. Hij beperkt er zich toe te verklaren dat de kunstenaar aan de natuur levendige, natuurgetrouwe voorstellingen moet ontlenen (r. 11; r. 190-92).

De *Natuur* (in de eerste betekenis) schept dus de voorwaarde voor het dichterschap. De *Ars* (het leerboek) moet de taak overnemen en het natuurtalent scholen in de regels die getrokken zijn uit de succesvolle praktijk van redenaars en dichters. De *usus* of *exercitatio* tenslotte, de systematische praktische oefening in dichterlijke vaardigheden, rondt de opleiding af.

De beste *exercitatio*, zegt Vossius in zijn korte verhandeling *De Imitatione* die in 1647, dus een paar jaar vóór de *Aenleidinge* uitkwam, is de *imitatio* (de navolging van voorbeelden).

Over de *translatio* (de vertaling) heeft hij het niet. Toch is ook dat een hooggewaardeerd middel om zich geestelijk te verrijken en zijn persoonlijk uitdrukkingsvermogen te versterken. Alleen moet men in de 17de eeuw - in de tijd van Van der Noot en De Harduwyn lag dat nog anders - met zijn vertalingen over het algemeen niet de openbaarheid zoeken, tenzij de oorspronkelijke auteur vermeld wordt. Anders loopt men het gevaar tot de slaafse navolgers gerekend te worden, die geen duimbreed van hun voorbeelden durven af te wijken. Het zijn kraaien die zich tooien met de bonte veren van andere vogels.

Vossius' ideaal is de zelfstandige navolging, ‘wanneer wij niet letterlijk overnemen, maar het vreemde zo behandelen dat men gelooft dat wij

ons niet van andermans eigendom hebben meester gemaakt, maar in bezit hebben genomen wat ons rechtmatig toekomt en (het vreemde dus zo behandelen) dat datgene wat van een ander is, wegens de door ons gewijzigde verschijningsvorm niet voor iets van een ander gehouden wordt, maar als iets van ons zelf erkend wordt'. (Vertaling naar Vossius 1647c, cap. IV par. 3).

Zelfs de zelfstandige navolger heeft de hoogste trap nog niet bereikt, al is hij zeker niet alleen maar een leerling meer. Vossius verklaart: 'Wie een heel gelukkige aanleg heeft en door jarenlange ervaring heel oordeelkundig is, mag op eigen kracht iets ondernemen. Traag van geest is wie steeds een leidsman nodig heeft. Hoeveel mooier is het niet met hen die we eerst als onze leiders gevolgd hebben, tenslotte te wedijveren met goede hoop hen te kunnen overtreffen in scherpzinnige vinding, gelukkige ordening of sierlijke bewoording van de stof, dan wel in diepzinnige sententies. Op deze wijze zullen we onze voorgangers overtreffen en ons verdienstelijk maken bij wie na ons komen door goede eigen dingen toe te voegen aan de vondsten van wie ons voorgingen'. (Vertaling naar Vossius 1647c, cap. IV, par. 13).

Aan *imitatio* in deze laatste, hoogste zin, het wedijveren met voorgangers om hen te overtreffen (Lat. *aemulatio*) durft Vondel nog helemaal niet te denken. Zijn grote angst is dat de leerling zich te gauw voor volleerd en ervaren houdt. Daarom scherpt hij hem het belang van *studie* (van de *ars* en van alles wat leerbaar is, op welk gebied ook) en *exercitatio* krachtig is. Pas als zijn hoofd een schatkamer van kennis is en hij de techniek van het dichten in zijn greep gekregen heeft, kan de aankomende dichter er over denken, de volgende stap op de lange weg naar het volmaakte dichterschap te zetten en zelf wat eenvoudige poëzie te schrijven. De *ars* leert hem, wat hij daarbij te doen heeft.

Van de verschillende fasen die de retorica bij het voorbereiden van een rede onderscheidt, worden alleen die genoemd welke voor het maken van een gedicht van belang zijn en die dan ook in Vondels stuk voorkomen.

Als eerste de *inventio*: het verzamelen van gedachten, denkbeelden, en argumenten die van nut lijken te kunnen zijn. Verschillende hulpmiddelen staan de dichter daarbij ten dienste. Hij kan zich door het voorbeeld van anderen laten leiden en mag elementen, al of niet gewijzigd, uit hun werk overnemen. In zijn geest brengt hij het materiaal bijeen dat hij in zijn werkstuk denkt te kunnen aanwenden. Als Vondel spreekt over 'zinrijcke

gedachten en vaste stellingen' (r. 117-18), over 'geestige vonden' (r. 119) en 'inbeeldingen' (r. 154), heeft hij ongetwijfeld het resultaat van deze werkzaamheden op het oog. Het spreekt echter vanzelf dat niet alles wat in de kunstenaar opkomt, wat hij bedenkt of zich van anderen te binnen kan brengen, inderdaad bruikbaar is: hij moet keurend en kiezend te werk gaan om alleen dat te behouden wat dienstig is (vgl. r. 153-60). Daarna komt de *dispositio*, het stadium waarin het materiaal dat de inventio opgeleverd heeft, gerangschikt wordt. De dichter overdenkt hoe hij het werk zal componeren en in welke volgorde de elementen geplaatst moeten worden. De redenaar kent een algemeen model voor de opbouw van een rede waarvan dichters ook wel gebruik maken, maar aangezien de *Aenleidinge* daarover zwijgt, kan het hier achterwege blijven. Wel legt Vondel er de nadruk op dat de bouw logisch verantwoord moet zijn (r. 162-65), een trekje dat typerend mag heten voor de verstandelijke inslag van de 17de-eeuwse kunstbeoefening. Vervolgens komt de *elocutio* aan de beurt. Die houdt in dat het materiaal dat nog geen vaste vorm gekregen heeft, onder woorden gebracht wordt, en wel zo dat de formulering en stilering bij het publiek in de smaak vallen en instemming vinden.Voor dichters is dit onderdeel van de retorica in het bijzonder van belang, daar vinden zij immers het meeste van hun gading. De *Aenleidinge* besteedt daaraan ook grote aandacht. Bijgevolg moet de *elocutio* uitvoeriger aan de orde komen dan de *inventio* of *dispositio* die slechts aangestipt worden.

Wanneer de taalkunstenaar naar de bewoordingen zoekt en de stijlvormen kiest die het beste aan zijn bedoelingen beantwoorden, heeft hij rekening te houden met een viertal eisen waaraan het werk moet voldoen.

Ten eerste de norm van *puritas*. Dat wil zeggen dat de taal grammaticaal en lexicaal correct gebruikt wordt. In de aanvang van zijn uiteenzetting komt Vondel voor de waardigheid van de moedertaal op en accentueert hij het belang van een zuiver gebruik (r. 15-41; r. 52-53). De grote strijd voor het eigen recht van de moedertaal, omstreeks het midden van de 16de eeuw ingezet, was tegen 1620 volstreden. Daarop volgt een fase van bezinning op het eigen karakter van de landstaal. De *Aenleidinge* geeft blijk van de behoefte aan een algemeen gangbare landstaal die van hinderlijke dialectismen gezuiverd is.

Een tweede vereiste is dat de *perspicuitas* ofwel de (verstandelijke) helderheid tot haar recht komt: het geschrevene dient duidelijk en begrijpelijk te zijn. Deze eis komt expliciet slechts terloops aan de orde (r. 102 - r.106).

Zoals we bij de *dispositio* gezien hebben hecht Vondel waarde aan een logische opbouw, maar de *perspicuitas* is blijkbaar geen vereiste waarop hij beginnelingen in de eerste plaats denkt te moeten wijzen. Het klinkt echter aannemelijk dat de auteur, als hij opgeblazen en snorkerige taal afwijst, impliciet de onduidelijkheid veroordeelt die daaraan veelal inherent is (cf. Witstein 1972, p. 88).

Verder moet de dichter de eisen van *ornatus* in het oog houden, dat is de schoonheid van de taal: zijn produkt moet de lezers of hoorders artistiek genoegen schenken. Daartoe staat een heel arsenaal van stijlmiddelen tot zijn beschikking. De onderverdeling in verscheiden categorieën en allerlei technische benamingen ter zijde gelaten - Vondel houdt zich daarmee evenmin op -, kan gezegd worden dat het gaat om wat we tegenwoordig 'stijlfiguren' plegen te noemen, en dat in een uitgebreide zin van het woord: het zijn bijvoorbeeld niet alleen het gebruik van synoniemen of omschrijvingen; woordherhaling en allitteratie, constructies als samentrekking en antithese, maar ook vergelijking en beeldspraak. Op verspreide plaatsen in de *Aenleidinge* wordt er tamelijk wat aandacht aan de vereiste esthetische kwaliteiten gewijd (r. 61; r. 65-68; r. 100; r. 120).

De norm die evenwel de meeste ruimte in beslag neemt is die van *aptum* of *decorum*. Wat dienen we daaronder te verstaan? Het Latijnse *aptum* betekent o.m.: 'behoorlijk samengevoegd, goed ingericht', maar ook: 'harmonisch, gepast, dienstig tot iets'; *decorum* dat als synoniem gebruikt wordt: 'dat wat passend is, welvoeglijk of betamelijk'. Er wordt in de retorica mee bedoeld dat een rede een in alle opzichten gepaste en harmonische indruk moet maken. Een korte toelichting is hier op haar plaats. In navolging van Aristoteles geeft Horatius de toneelschrijvers de raad hun personages geloofwaardig te maken door ze overeenkomstig hun sexe, leeftijd en maatschappelijke positie voor te stellen: een oude bedelaar gedraagt zich anders en spreekt anders dan een jonge vrouw of een veldheer in de kracht van zijn leven. Op den duur is de betekenis van het begrip verruimd en wordt er ook onder verstaan dat de bewoordingen in overeenstemming dienen te zijn met de aard, en het belang van het onderwerp en dat de delen van het kunstwerk een onderling evenredige, 'passende' omvang moeten bezitten. Daarnaast doet de term dienst om aan te geven dat de keuze van de woorden en de stijl niet alleen van de inhoud afhankelijk is, maar ook van de omstandigheden en van het publiek waarop men zich

richt. In concreto: een rouwdicht voor een aanzienlijk man vereist een andere woordkeus en stijlvorm dan een vrolijk bruiloftslied of een liefdesgedicht. Cicero en andere Romeinse auteurs gaan nog verder en betrekken het begrip ook op wat ethisch verantwoord is, wat met de normen van sociaal gedrag overeenkomt, de welvoeglijkheid (Fischer 1968, p. 184-252). Wil men een onderscheid maken tussen *aptum* en *decorum*, dan lijkt hier de tweede term op zijn plaats te zijn. In de regels 63-65; 92-95; 98-100; 101-02; 126-28 en 180-90 gaat het over *aptum*/*decorum*; daar worden aanwijzingen gegeven waaraan de leerling-dichter zich te houden heeft. Elders wordt er gewaarschuwd voor vergrijpen tegen wat passend is: regels 82-92; 106-07; 165-71 en 199-209. Lezen we de laatste passage, dan kunnen we ons niet aan de indruk onttrekken dat Vondel verschil wil maken tussen *aptum* en *decorum*: '...al wat misstaet, zoo wel dat de Kunst, als de zeden betreft'.

Hiermee zijn we er echter nog niet. Voor een goed begrip dient er nóg een kwestie ter sprake te komen die de *elocutio* betreft en zowel met *ornatus* als *aptum* te maken heeft. Dat is de leer van de drie stijlniveaus die de retorica en poetica plegen te onderscheiden: hoog, midden en laag. In de literatuur corresponderen ze met de hiërarchie der genres. Dat wil zeggen dat hooggestemde, pathetische taal - het 17de-eeuwse 'hoogdravend' is een term die een positieve kwalificatie inhoudt! - past bij verheven genres als het epos, het treurspel en de hymne; het verzorgde taalgebruik van de middenstijl is op zijn plaats in oden, elegieën en allerlei soorten lyriek, terwijl een eenvoudige kunsteloze taal zich bij uitstek voor de pastorale, de satire en verhalend proza leent. De indeling is uiteraard heel globaal en de overgang tussen de stijlsoorten niet scherp aan te geven, maar dat de woordenschat van een hekeldichter in de mond van epische helden misstaat, behoeft geen uitleg. Op een paar plaatsen zinspeelt Vondel onmiskenbaar op het onderscheid in stijlniveau. Hij keert zich tegen het ene uiterste van opgeblazenheid en gezwollenheid waartoe een geforceerd streven naar verhevenheid leidt, terwijl hij anderzijds het banale en alledaagse taalgebruik afwijst waarin de lage stijl ontaarden kan: wie verzen schrijft moet als een goed musicus de juiste toon weten te treffen, nu eens laag, dan middelbaar of hoog (r. 81-95). Verderop laat hij zich in verband met het leerproces dat de dichter doorlopen moet, misprijzend uit over de zelfoverschatting van de artist die qua genre en stijl boven zijn macht grijpt (r. 147-49).

Eén opmerking moge hier nog aan vastgeknoopt worden. Bij nauwkeurige lezing van de *Aenleidinge* valt het op dat er bij herhaling gesproken wordt over een zekere 'bevallijcken zwier' die het kunstwerk sieren moet (r. 42-43; r. 48; r. 61; r. 67). Gezien ook het karakter en de stijl van de gedichten uit de bundel waarvan de *Aenleidinge* de inleiding vormt, vermoed ik dat de auteur hier doelt op die *elegantia* welke in de retorische leerboeken als een bij de middenstijl passende verfraaiing omschreven wordt (Lausberg 1960, par. 1079[f], p. 520).

Hiermee zijn we aan het einde gekomen van de toelichting inzake de opvattingen die aan Vondels beschouwing ten grondslag liggen. Het zal duidelijk zijn dat ze hoofdzakelijk in het teken van de *elocutio* staat en dat *aptum*/*decorum* de voornaamste categorie daarvan uitmaakt, wat ook niet te verwonderen is, zeker niet als we de aard van Vondels dichterschap en het serieuze karakter van zijn oeuvre in aanmerking nemen. Alleen tegen de achtergrond van de retorische traditie krijgen de wenken voor beginnende dichters hun volle klank en betekenis; dat zij ze ook zó beluisterd hebben, daaraan behoeven wij niet te twijfelen.

Concluderend stellen wij vast dat de *Aenleidinge* bestaat uit een aantal grondstellingen wat taal en stijl betreft ten dienste van degenen die zich in het schrijven van poëzie willen bekwamen. Het is geen beknopte Poetica in de gebruikelijke zin van het woord: hoewel de 'Dichtkunste' in de titel genoemd wordt, bevat het stuk niets over specifiek poeticale aangelegenheden als genreleer, dichtvormen, verstypen, rijmsoorten of metrum. Waar gesproken wordt over rijm en versbouw (r. 52-58; r. 61-65) worden ze voornamelijk uit stilistisch oogpunt beschouwd. Zo valt Vondels uiteenzetting te karakteriseren als de samenvatting van een aantal vooronderstellingen en voorwaarden met betrekking tot de taal en de taalhantering waarvan een ieder die 'voor Poeet wil gaen' kennis moet dragen, als hij de pen ter hand neemt.

2. *De opbouw.*

Vondels *Aenleidinge* bevat in de oorspronkelijke versie geen indeling in alinea's en het betoog verloopt vloeiend, zonder opvallende breuken. Mede hierdoor laat de opbouw van deze tekst zich, op het eerste gezicht althans, moeilijk herkennen.

Bij een nader onderzoek naar de bouw van de *Aenleidinge* kan men uitgaan van in Vondels tijd bekende ordeningsprincipes, om vervolgens te proberen deze in de tekst terug te vinden. Op deze manier werkt S.F. Witstein in haar artikel *Aandacht voor de Aenleidinge* (Witstein 1972). Zij beschouwt het geheel als een uitwerking van een *quaestio finita*, een vraagstuk van algemene aard, volgens Ciceroniaans-retorisch model.

Als tweede mogelijkheid kan men proberen de tekst in te delen zonder historische bijgedachten, op grond van de inhoud zoals die zich presenteert aan de onbevangen lezer. Dit uitgangspunt kiest E.K. Grootes in het artikel *Vondels Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste (1650)* (Grootes 1973). Hij treft in het ogenschijnlijk zo grillig opgebouwde geheel toch een reeks afgesloten en inwendig samenhangende tekstgedeelten aan.

Voor deze inleiding is eveneens de tweede werkwijze gevolgd. We hebben geprobeerd de tekst op grond van de inhoud in te delen, lezend met moderne ogen. De gebruiker van dit boekje kan deze methode onmiddellijk ook zelf toepassen, en zo de hier genoemde resultaten toetsen aan zijn eigen observaties. De uitkomst van de indeling stemt wonderwel overeen met wat Grootes al opmerkte. Hieruit moge blijken dat de *Aenleidinge*, hoe onoverzichtelijk soms ook, wél bereid is iets van haar constructiegeheimen prijs te geven.

Het eerste onderdeel van de tekst wordt gevormd door de r. 1-11a. Vondel introduceert in deze passage een grondmotief dat in het hele verdere betoog blijft doorklinken: de verhouding tussen ‘Natuur’ en ‘Kunst’. Het natuurlijke (door de scheppende Natuur gegeven) talent komt een dichter alleen te stade, wanneer hij zich oefent en zich door kennis en regels binnen bepaalde perken laat houden. Vondel formuleert het in een sententie aldus: ‘Natuur baert den Dichter, de Kunst voedt hem op’ (r. 9). Het samengaan van Natuur en Kunst is een *noodzakelijke* voorwaarde voor volmaakt dichterschap (r. 4-6), maar tevens *voldoende* voorwaarde (r. 6-8).

In de r. 11b-45a bespreekt Vondel het Nederlands, de taal waarin degenen tot wie hij zich richt zullen gaan dichten. Het persoonlijk voornaamwoord *hy* in r. 11 verbindt door zijn verwijzende functie deze passage met het voorafgaande.

De ‘moederlijcke tale’ doet niet onder voor b.v. Hebreeuws, Grieks of Latijn. Vondel gebruikt een inductieve redenering om te laten zien dat zo'n

standpunt verdedigbaar is: hij past een reeks observaties als argumenten in zijn betoog. Het Nederlands is gezuiverd en opgebouwd (r. 16-17); het Nederlands taaleigen is productief en kan ruimschoots in geschreven voorbeelden worden aangetroffen (r. 20-25) en de taal is ook alom te hóren, voorbeeldig gesproken (r. 25-31). Bij het cultiveren van de moedertaal moet de Nederlander de eigen aard van zijn taal geen geweld aandoen, maar juist letten op de natuurlijke eigenschappen van die taal (r. 31-45).

Vondels norm is hier het eigen karakter van het Nederlands, dat *van nature* zulke voortreffelijke kwaliteiten bezit. Hij noemt ‘de eige manieren van spreecken’ (r. 21), waarschuwt ‘dat de tong haer eigenschap niet en verlieze’ (r. 34-35) en ontraadt ‘de woorden, tegens den aert onzer tale, te verstellen’ (r. 36-37). Observatie en oefening zijn nodig om de taal te kunnen benutten naar haar ‘natuurlijcke vrypostigheit, vloeientheit en bevallijcken zwier’ (r. 41-43). Deze naar haar aard zo rijke taal moet dus met kennis en verstand worden gebruikt, en voor uitwassen behoed. Om Vondels eigen woorden te parafraseren: de natuur van de taal moet de kunst te baat hebben. Hiermee is het in de inleiding gegeven motief gevarieerd herhaald, en wel als afsluiting van dit gedeelte van de tekst.

De r. 45b-68a behandelen een aantal poëtische basisvaardigheden, zoals het hanteren van rijm en versvoeten; het gebruiken van de juiste stijl; het letten op harmonie tussen het onderwerp en de manier van beschrijven; en tenslotte het toepassen van epitheta. De r. 52-53 vormen een verbinding met het voorafgaande door het motief dat de taal geen geweld mag worden aangedaan. Eerder geven de r. 45-48 de redenen waarom een dichter moet kunnen rijmen: hij moet met woorden en rijmklanken zijn poëzie vlot en aangenaam laten klinken. En daaraan nog voorafgaand - Grootes wees er al op - zorgt het voornaamwoord *hy* (r. 45) voor een vloeiende overgang tussen de ‘hoofdstukken’; het verdoezelt de scheiding doordat het lijkt terug te slaan op ‘den eenvoudigen Hollander’ maar ondertussen niets anders kan betekenen dan ‘de aankomende dichter’. Een dergelijke verdoezeling van inhoudelijke overgangen is ook waar te nemen bínnen deze passage, nl. in r. 55-56, waar ‘den aert van een vaers’ kan slaan op wat voorafgaat (het vers mag niet rijmloos zijn), én op wat volgt (de versvoeten). ‘Men magh om het rijm en de maet de tael niet vervalschen’: met deze woorden (r. 52) laat Vondel ook hier de natuur van de taal als toetssteen fungeren (parafrase van de woorden van Grootes). Verder moeten de onderdelen van het gedicht functioneel zijn: het rijmwoord mag niet te gezocht lijken en

de epitheta moeten het gedicht op sierlijke wijze ondersteunen, zoals karyatiden een gebouw. Ook de stijl moet functioneel zijn, d.w.z. hij moet passen bij het behandelde onderwerp. Immers, 'harde vaerzen' moeten 'uit de stoffe geboren en ter zaecke vereischt worden' (r. 63-65). Wanneer Vondel hiermee het retorische *aptum* onder woorden brengt, het voorschrift dat harmonie tussen onderwerp en stijl beoogt, impliceert hij dat een dichter zijn onderwerp moet *kennen*. Hij moet met kennis van zaken kunnen oordelen over de aard der dingen. Met andere woorden: wie de natuur adequaat wil beschrijven (de ware aard der dingen, geschapen door Natuur als scheppend beginsel), heeft de kunst (kennis en oefening) van node. Nog anders geformuleerd: De Natuur, het scheppend beginsel, geeft ieder ding in de werkelijkheid zijn eigen natuur of aard, en begiftigt de kunstenaar met een ingeboren talent. Deze gebruikt zijn talent het best als hij aan de bedoelingen van de Natuur beantwoordt door de dingen naar hun ware aard weer te geven. Dat is wat het *aptum* ook voorschrijft: de artistieke weergave moet het weergegevene zoveel mogelijk recht doen. Zo werken kan de dichter alleen als hij zijn natuurlijke talent cultiveert met behulp van artistieke regels en door oefening, d.w.z. met 'kunst'. Dus ook de nogal technische passage r. 45b-68a bevat het motief van de verhouding tussen natuur en kunst, gevarieerd maar duidelijk herkenbaar.

De ware aard van een dichter is aan de orde in de r. 68b-107a. Het eerste deel van dit stuk, r. 68b-89, bespreekt het onderscheid tussen rijmers en dichters. De rijmers beheersen de techniek, maar meer ook niet. Ze moeten nog dichters worden, maar dat zal niet gebeuren wanneer ze zondigen tegen - alweer! - de natuur van het Nederlands door b.v. woorden van anderhalve voet lang te gebruiken. Daarmee, en met andere 'blaeskaeckerye' (r. 79) behalen ze wellicht een goedkoop succes, maar uiteindelijk zullen ze in een vergelijking met de klassieke voorgangers wel door de mand vallen. Waarom waren de klassieken zo voortreffelijk? Omdat ze de *natuurlijkste* en eenvoudigste dichters waren (r. 81-82). Hun navolgelingen verloren die eenvoud en natuurlijkheid. De r. 89-107a, het tweede deel van dit stuk over de dichter zélf, vertellen van de beste weg naar succes, dat is de gulden middenweg. Een dichter moet niet te opgeblazen schrijven, maar ook niet - wellicht uit verkeerd begrepen eenvoud of natuurlijkheid - al te platvloers. En opnieuw klinkt dan het retorische voorschrift van het *aptum* waarin het begrippenpaar natuur/kunst zo'n belangrijke rol speelt: een dichter moet zijn toon afstemmen

op de ‘aert der zaecke’ (r. 94); hij moet daartoe zijn eigen stem kennen, maar ook de ‘eige maniere van spreken’ (r. 99) waarmee elk ding wil worden uitgebeeld. Die eigen aard, de ingeschapen natuur der dingen, kan alleen worden weergegeven door iemand die weet waarover hij het heeft en die zich erop toelegt zijn kennis verstaanbaar uit te drukken. Vondel verwerpt gewilde duisterheid en het omlaag halen van iets voortreffelijks. Wie dat laatste doet, schildert ‘de zon met houtkole’ (r. 107). Ook hier wordt dus het *aptum* weer genoemd als slot van het tekstgedeelte, wat opnieuw demonstreert hoe belangrijk het motief natuur/kunst is in Vondels betoog.

De r. 107b-92 bespreken wat iemand die een goed dichter wil worden, moet leren. In r. 107b-20 wordt eerst de voor een dichter vereiste kennis gepreciseerd, waarna Vondel met een zinsnede over *translatio* (r. 120-23) overgaat naar het geleidelijke leerproces dat een aankomend kunstenaar moet doormaken (r. 123-92). Het kunnen beheersen van onderdelen is onontbeerlijk om tenslotte succesrijk te zijn met het geheel. Vondel ‘bewijst’ dit met analogieën: de schilderkunst en kinderen die leren lopen. Van de beste meesters moet je de kunst afkijken; Vergilius zelf deed dat ook. Eigendunk en verwaandheid zijn gevaarlijk, omdat ze je te vroeg van wal doen steken, of je een genre laten aanvatten dat je nog niet beheerst. De dichter heeft daarom zelfkritiek nodig.

Het is ook belangrijk de onderwerpen in een goede volgorde te bespreken en de draad van het verhaal niet kwijt te raken. Wie zijn eigen zwakheid inziet, mag gerust bij anderen om raad gaan (r. 171-74), om van hen op te steken hoe je iets volmaakt uitdrukt. Door deze korte richtlijn verbindt Vondel een onderdeel van de tekst uit het begin van deze passage (het beste uitkiezen bij anderen, r. 107-13) met het begin van het volgende tekstgedeelte (r. 197-99), waar nl. de wijze critici aan de orde komen. Het bindende element in deze uitspraken zou men kunnen noemen: de rol van gezaghebbende buitenstaanders.

Maar voordat de volgende passage begint, herhaalt Vondel, al variërend, nog eens het grondmotief. ‘Hoe een werck grooter is, hoe daer meer kunst en oordeel toe vereischt wort’ (r. 176-77). Waaruit bestaan hier kunst en oordeel? Dat de dichter van alle te behandelen personen en zaken ‘staet, eigenschap en gesteltenis’ (r. 182) opmerkt om ze dan ‘elck naer heur natuur’ (r. 183) uit te tekenen. Wie dit doet blijft altijd ‘binnen

de palen der voeghelijckheit' (r. 185) en is als een schilder die elk ding de juiste kleur geeft. Het gaat erom de natuur 'allernaest' (r. 190-91) te volgen. Opnieuw plaatst Vondel dus een behandeling van het *aptum* aan het eind van een inhoudelijk af te bakenen tekstpassage. Zo verbindt dit motief de verschillende onderdelen van het geheel met elkaar, terwijl het ze tegelijkertijd van elkaar scheidt.

De behandeling van het voltooide werk is aan de orde in de r. 193-226a. De dichter moet zijn werk onderwerpen aan kritiek. Deze kritiek moet betrekking hebben op de artistieke en morele kwaliteit en van het kunstwerk. De dichter behoort alleen het volmaakte na te streven: hemelval en taal der Goden (r. 223). Daarmee zijn we al dicht bij de 'goddelijke' Natuur die de dichter en zijn talent heeft geschapen. Het is alsof Vondel zegt: de dichter moet zich bewust blijven van zijn oorsprong, hij mag zich daar niet te ver van verwijderen. Zijn product, de 'hemelsche Poezy' (r. 223) moet bestand zijn tegen een scherp oordeel dat de geleerden met hun wetten ondersteunen. Hier geeft Vondel nog eens een variatie op het steeds terugkerende motief van de relatie tussen kunst en natuur. Natuur en kunstregels zijn niet elkaars tegengestelden, maar ze moeten juist harmoniëren. Dán ontstaat er werk van bovenaardse kwaliteit.

In r. 226b-41 volgt nog een epiloog, waarin Vondel pleit voor een Hollandse Parnassus, een plek waar talentrijke geesten in onderling contact elkaars werk kunnen bespreken en verbeteren. Als die er komt zal de Nederlandse dichtkunst in volle glans gaan schitteren. Deze verwachting misstaat allerminst als sluitstuk van Vondels *Aenleidinge*, want zo'n Parnas is natuurlijk een perfecte ontmoetingsplaats, niet alleen voor de dichters, maar in hen en door hen voor de Kunst en de Natuur zelf!

Samenvatting.

1-11a	Introductie van het hoofdmotief: de verhouding tussen Natuur en Kunst.
11b-45a	Het Nederlands. Om de natuur van de taal uit te buiten is kunst nodig.
45b-68a	Technische aspecten.
68b-107a	De ware aard van de dichter.
	68b-89 Rijmers en dichters.
	89-107a De gulden middenweg is de beste weg naar succes.
107b-192	Vereiste kennis; een geleidelijk leerproces.
193-226a	Het voltooide werk.
226b-241	De toekomst.

III. Reacties op de *Aenleidinge*.

Vondels ‘Ars Poetica’ lijkt weinig opschudding onder zijn tijdgenoten verwekt te hebben. Lange jaren zijn, voorzover we weten, reacties achterwege gebleven. Pas wanneer Brandt in 1682 de grote verzameluitgave van Vondels *Poëzy* bezorgt, komt ook de *Aenleidinge* weer in het vizier. Brandt heeft er een alinea-indeling voor ontworpen, die ook Vollenhove's goedkeuring kan wegdragen, waardoor het betoog wellicht iets gemakkelijker leesbaar wordt (Joan de Haes 1740, p. 223-24). Maar belangrijker is nog dat Brandt vrij veel aandacht aan het stuk geeft in zijn biografie van Vondel, die in dezelfde uitgave opgenomen is. Hij vermeldt het weliswaar niet in het biografisch gedeelte, maar wel wanneer hij daarna een karakterschets van Vondel geeft. Hij noemt daar diens heusheid tegenover aankomende dichters die hij graag hielp: ‘het ruwe beschavende, en 't misstelde herstellende: voorts hun leerende, geen woorden tegens den aardt onzer taale te verstellen; noch met zwetsen niet te hoog te vliegen, of door kreupelheit plat op d'aarde te vallen: voorts wel te letten op d'orde of den draet, en 't vervolgh der reede; ook op den staet, eigenschap en gestaltenis, van elke zaake, en die elk naar heuren aardt uit te drukken.’ Wie de *Aenleidinge* kent, zal het aangehaalde als direct daaraan ontleend herkennen en nauwelijks behoefte hebben aan Brandts direct hierop volgende mededeling dat Vondels behulpzaamheid haar neerslag gevonden heeft in deze tekst (Brandt ed. Leendertz 1932, p. 62). Maar al veel eerder had Brandt gebruik gemaakt van de *Aenleidinge*. Wanneer hij in het begin van zijn biografie een karakteristiek van de ware dichter geeft, doet hij dat ten dele met Vondels woorden. Wie een poëtische geest heeft, is daarom nog geen dichter ‘ten zy dat hy die door hulp van kunst en leering laate breidelen en leiden’ (id. p. 2); of: ‘De natuur dan baardt den Dichter, de kunst en 't onderwys voeden hem op, en niemant komt tot volmaaktheit, dan die de natuur te baat hebbende, ook de natuur, door 't onderwys der kunst, de hand biedt’ (id. p. 2). Niet zonder geest speelt Brandt de theorie van de *Aenleidinge* uit tegen de praktijk van de jonge Vondel, wanneer hij diens eerste proeven beschrijft: ‘Zyn eerste rymen waaren plat en zenuwloos, zichzelven dikwils

ongelyk, somwyl [...] zwetsende met woorden van anderhalven voet lang, die luidt schreeuwden, en weinig zeiden' (id. p. 8). Tenslotte speelt Brandt ook in de laatste zin van zijn *Leven van Vondel* nog in op een opmerking in de *Aenleidinge*. Voor de kenners heeft hij zo ruimschoots aan zijn verplichtingen voldaan. Op opvallende plaatsen in zijn levensschets van Vondel heeft hij de dichter geëerd door hem 'behendigh stelende, het zijne te laten'.

De manier waarop Brandt met de *Aenleidinge* omgaat, is exemplarisch voor vele latere gebruikers. Men haalt losse uitspraken van Vondel met instemming en bewondering aan, maar tot een kritische stellingname ten aanzien van zijn werk komt het zelden of nooit. Voor een systematisch onderzoek naar de kennis van en de waardering voor de *Aenleidinge* was in het kader van deze uitgave geen gelegenheid, maar een overzicht van een reeks min of meer toevallige vondsten geeft steeds hetzelfde beeld te zien. In 1694 publiceert Ludolf Smids 'Het toetsteentje der Nederduytsche Toneel en Mengelpoesye'. Voor het gebruik van bijvoeglijke naamwoorden geeft hij o.a. de volgende aanwijzing: 'Dat het niet *ledig* sta, noch voor een *stopwoord* diene: maar (soo spreekt *Vondel*) de *beelden* slachte (=gelijke), die een balk, of een geheel gewelf *onderstutten*, en, hun werk doende, met een tot *cieraad* des gebouws *verstrekken*.' (Smids 1694, p. 258).

De wijze waarop Wellekens in zijn 'Verhandeling van het herderdicht' (1715) Vondel aanhaalt, demonstreert goed hoe men de schrijver van de *Aenleidinge* als autoriteit op het gebied van de dichtkunst beschouwde. In het eerste citaat gaat het over de oude Hollandse liederen 'waarin men noch hoort, gelyk Vondel zegt, "een natuurlyke vrypostigheid, vloeienheid, en bevallycken zwier".' Het tweede citaat gaat over de oudste poëzie en met instemming wordt aangehaald wat Vondel zei: 'd'Alleroudste en beste Poëten zyn de natuurlykste en eenvoudighste.' (Wellekens ed. Warners 1965, p. 91-92 en 95).

Vanzelfsprekend heeft Balthasar Huydecoper, de grote filoloog en Vondelkenner, de *Aenleidinge* goed gelezen en bewonderd. Wanneer hij in zijn *Proeve van Taal- en Dichtkunde* voorbeelden van ongewone woordschikking bespreekt, haalt hij enkele minder geslaagde proeven daarvan uit Vondels werk aan. Het commentaar luidt: 'Dit is waarlyk eene vryheid, die de zuiverheid onzer taale en Poëzye zeer ontluistert, en die Vondel, Vondel zelf, dien wy hier, om die reden, te vrymoediger berispen, veroordeeld heeft, ja geschreeven, dat men haar *als de pest* moet myden, in dat gulden

boeksken van de Aanleiding ter Nederduitsche Dichtkunst'. (Huydecoper 1730, p. 83).

Wanneer schrijvers zich aan een of andere beschouwing over de Nederlandse poetica wagen, is het vanzelfsprekend dat ze zich mede op Vondels werk baseren. Enigszins verstolen doet dat de auteur van de 'Aenleiding tot de Nederduitsche Dichtkunst' in de *Tael- en dicht-kundige by-dragen*. Vaak treft men bij hem formuleringen aan die sterk aan die van Vondel doen denken, zonder dat echter diens naam genoemd wordt. Eenmaal wordt dit blijkbaar de redactie te gortig en geeft deze in een voetnoot aan dat de betreffende passage (handelende over het te hulp roepen van strenge Aristarchen) op de *Aenleidinge* steunt. Wél noemt de anonieme auteur Vondel aan het eind van zijn stuk als een van zijn bronnen (*Tael- en dicht-kundige by-dragen* I 1771^2 p. 169 en p. 479).

Royaler in zijn erkenning van schatplichtigheid aan Vondel is U.D.B., de schrijver van een verhandeling 'Over de Navolging' in de *Nieuwe Bydragen*. Passim haalt hij met instemming de maximes aan van 'vader VONDEL' (*Nieuwe Bydragen* 1763, p. 75, 80, 84-85 etc.).

Grote bewondering voor de *Aenleidinge* heeft ook de belangrijke theoreticus Van Alphen: 'Vondel toont zeer klaar aan, dat hij over het wezen der poëzy gezet gedagt, en veele regels ontdekt heeft, die zijne voorgangers of niet gekend, of ten minsten niet beöefend hebben'. Van Alphen haalt zijn voorganger bij de behandeling van detail-onderwerpen dan ook graag aan. Zo zegt hij bij de bespreking van het versritme: 'Voert men, zegt vader VONDEL te regt, "eenige harde vaerzen in, dat moet uit geen gebrek, maar uit de stoffe geboren, en ter zake vereischt worden"'; en een eindje verder betoogt hij dat goede dichters 'naar VONDELS zeggen, gelijk een goed muzikant, den toon naar den aard der zake weten te schikken.' (Van Alphen 1782, p. XXXIII, LXXX en LXXXII).

En zo kan men doorgaan. Pieter Huisinga Bakker schrijft in 1782: 'De kenners weten wat VONDEL zegt: "Natuur baert den Dichter; de Kunst voedt hem op; dies geraekt niemant tot volmaektheit, dan die de natuur te baet heeft, waer uit de kunst haer leven schept"' (Huisinga Bakker 1782, voorwoord). Collot d'Escury kent in 1830 de *Aenleidinge* nog even goed. Blijkbaar uit het hoofd citerend schrijft hij: 'Men viel, gelyk Vondel het ergens uitdrukt, plat op den grond en kroop in het stof.' (Collot d'Escury 1830, p. 232).

Het beeld dat uit al deze aanhalingen oprijst, is dat van de autoriteit Vondel die vrijwel kritiekloos wordt aangehaald en naar wiens woorden men ‘als naar hemelval gaapt’. Dat behoeft ook geen verwondering te wekken. Vondels vertoog is bepaald geen controversiële tekst maar integendeel een korte samenvatting van de klassicistische opvattingen over het wezen van de dichtkunst, waarmee men het eenvoudig wel eens moest zijn en waarvan men de bondige en beeldende formulering kon bewonderen. Het is daarbij opvallend dat men, blijkens de diversiteit van de aanhalingen, de *Aenleidinge* in zijn geheel kende en dat blijkbaar meer was blijven hangen dan een enkel citaat als ‘Natuur baert den Dichter, de kunst voedt hem op.’ Laat Willem de Clercq aller waardering samenvatten: ‘In het theoretische der Kunst zijn de weinige bladzijden van VONDEL, in zijne Aanleiding tot de Nederduitsche Dichtkunst, onschatbaar. Zij spreiden eenen rijkdom van gezond verstand en eene kracht van taal en gevoel ten toon, welke niet voor die van den wetgever BOILEAU behoeven te wijken’ (De Clercq 1824, p. 235).

Er is soms wel een spoortje kritiek, maar dat betreft dan eerder wat er niet, dan wat er wel in de tekst staat. Van Alphen noemde de *Aenleidinge* ‘waarlijk zeer onvolkomen’ en zelfs ‘gebrekkig’ (Van Alphen1778, p. IX en LV). Krasser nog drukte O.C.F. Hoffham het uit: ‘Doch Vondels werkje is slechts eene zeer gebrekkige en onvolkomene prosaïsche *brochure*: hy zelf noemt ze “een ruwe schets, om de welke naer den eisch op te maeken meer bladen papiers noodigh waren”; en hy zegt daarin uitdrukkelyk: “daerom sla ik voor dezen tyt de voeten en maet der vaerzen, en den omtrek en aert van allerhande rymen en dichten over”. Men ziet dus, dat hy hoofdzaaklyk van het naakte, abstracte, kunstlooze dichten handelt, en het wezenlykste der poëzy, het vaerzenmaken en rymen naauwlyks beroert’ (Hoffham 1788, p. 24).

Het is deze zelfde Hoffham die ons door een verwijzing in zijn boek (p. 80) op het spoor gebracht heeft van een berijming van de *Aenleidinge*, te vinden in de *Verzameling van ernstige en boertige Mengelstoffen* (dl. II 1726, p. 198-224).

Belangrijk medewerker aan deze *Mengelstoffen* was de Haarlemse dichter Pieter Merkman jr. (1699-1760) en gezien het feit dat zijn initialen in het Amsterdamse exemplaar (sign. 2573 F 19) in handschrift aan het eind van de berijmde *Aenleidinge* zijn geplaatst, mogen we Merkman wel als de

auteur ervan beschouwen (NNBW III, p. 845-46). De bewerker heeft inderdaad gedaan wat hij in zijn titel zegt: in nauwe aansluiting aan woordkeus en zinsbouw van het origineel heeft hij ‘Vondels Ondicht in Dicht gebragt’. Zijn weergave van de eerste regels moge dit verduidelijken:

> Hy, die van zynen Geest ten Pindus opgevoerd
> En neêrgezet wordt in den schoot der Zanggodinnen,
> En Febus toegewyd, hou, zal hy wel beginnen,
> Zyn lust en drift door Kunst en Leering kort gesnoerd:
> Opdat zulk een Vernuft, hoe vruchtbaar en gezegend,
> Niet voortrenne in het wild, gelyk een toomloos ros,
> Terwyl zyn Dichtgespeel, invoegelyken dosch,
> En door de Kunst getoomd, een beter lot bejegent;
> Daar hy, gelyk de hengst die onder roskam, roê
> En spooren afgerecht, by Kenners wordt gepreezen.

Hoffham geeft over Merkmans arbeid ook nog een oordeel. Eerst poneert hij in het algemeen: ‘*De dichter munt uit boven den prosaïst*, gelyk de trompetter boven den omroeper.’ Daarna volgt de toepassing: ‘(...) in Vondels Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste, die hy in prosa schreef, komt hyzelf alleenlyk als een nederig omroeper te voorschyn; terwyl de poëet, die hem uit ondicht in dicht heeft gebragt, gelyk een trompetter zich boven hem verheft.’ (Hoffham 1788, p. 79-80). Al te serieus moet men deze uitspraak overigens niet nemen. Hoffhams *Proeve* staat vol met dit soort ironische beweringen.

Enige tijd later, en onafhankelijk van Merkman, zette een ander dichter zich aan een bewerking van de *Aenleidinge* (Unger 1888, nr. 468). Het was Jan van Gerwen, boekverkoper en uitgever te Dordrecht, die van zijn poëtische omwerking gevolgd door Vondels origineel een heel boekje vervaardigde, dat in 1750 te Dordrecht verscheen. In de ‘Voorrede’ vertelt Van Gerwen dat hem de *Aenleidinge* ter hand gesteld werd door een bevriend dichter en dat hij er zo door getroffen werd dat hij het werkje ‘dichtmatig’ wilde overzetten. Wat opvalt in deze mededeling is dat omstreeks 1750 blijkbaar toch niet iedere letterkundig geïnteresseerde de *Aenleidinge* vanzelf kende. Van Gerwens berijming is heel wat vrijer dan die van Merkman. De bewerker breidt Vondels tekst soms aanzienlijk uit, waarbij het stijlniveau in het algemeen de neiging heeft te dalen. Enkele voorbeelden kunnen dit demonstreren. Vondels beschouwing over de relatie poëzie-proza ziet er bij Van Gerwen als volgt uit:

> Het Vaars schyne ook geen ongebonden
> Rymlooze rede, in kunst te schaars;
> Maar sta gezond op gouden beenen,
> En voeten met safiren teenen,
> En trek den aard aan van een Vaars,
> Voorzien met zenuwen en pezen;
> Want anders hangt het flaauw en slap,
> Gelyk een afgescheurde lap,
> En is te walglyk om te lezen. (p. 6).

Over de stijlniveaus zegt Van Gerwen:

> Om dan geen opgeblazen zang
> Vol kreup'le woorden uit te drukken,
> Zal men niet laag in 't voetzand bukken,
> Of, als een kronkelende slang,
> In slyk en vuilen modder graven;
> Nog, buiten nood, het dichtgespan
> Aanjagen als een dolleman;
> Maar op zyn pas door 't zangperk draven. (p. 10-11).

In de negentiende eeuw gaat ook de wetenschap zich met de *Aenleidinge* bezig houden. De tekst krijgt vanzelfsprekend een plaats in Van Lenneps grote Vondel-uitgave en Verwijs nam het werkje in 1867 op in zijn uitgave van *Batavische Gebroeders* en voorzag het van een vrij uitvoerige commentaar. Een gemoderniseerde tekst verscheen in 1871 te Brugge en ook werd een enkele uitgave ten dienste van de school bezorgd.

Hiermee kunnen we onze beschouwing over de bekendheid van de *Aenleidinge* afbreken. Grootes heeft in zijn studie al onderzocht wat de grote handboeken ervan zeggen: ze ‘bepalen zich voornamelijk tot lovende uitspraken, meestal zonder veel argumenten’ (Grootes 1973, p. 81-82). Pas met de artikelen van Witstein en Grootes is een diepgaande bestudering van Vondels tekst op gang gekomen. Vanzelfsprekend hebben ook wij van hun werk gretig en vaak gebruik gemaakt.

Tekst en annotaties

Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste. [#]

[#] *Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste*: introductie tot / raad voor beginners bij de beoefening der Nederlandse poëzie.

[1] DIE van [1] zijnen Geest [1] naer den Parnas [1] gedreven, in den schoot
[2] der Zanggoddinnen [2] nedergezet, en Apollo [2]toegeheilight [2]
[3] wort, dient zijne genegenheit en yver [3]door hulp van de Kunst [3],
[4] en leeringe [4] te laten breidelen [4]; anders zal zulck een vernuft [4],
[5] hoe geluckigh [5] het oock zy, gelijck een ongetoomt paert, in het wilt
[6] rennen [5-6]; terwijl een ander Dichter, door kunst en onderwijs [6] getoomt, den
[7] hengst slacht [6-7], die, onder eenen goeden roskammer en berijder [7], met roede
[8] en sporen getemt en afgerecht zijnde, overal by kenners prijs [8]behaelt [4-8].

[1] *van*: door.
[1] *Geest*: natuurlijke aanleg (cf. Lat.*ingenium*).
[1] *Parnas*: Parnassus, berg in Griekenland, gewijd aan Apollo en de Muzen.
[2] *Zanggoddinnen*: de negen Muzen, patronessen van kunst en wetenschap.
[2] *Apollo*: god van kunst en wetenschap, leider der Muzen.
[2] *toegeheilight*: gewijd.
[3] *genegenheit en yver*: aandrift en heilige ijver.
[3] *Kunst*: literaire theorie en techniek (cf. Lat. *ars*).
[4] *leeringe*: onderricht (cf. Lat. *doctrina*).
[4] *breidelen*: beteugelen.
[4] *vernuft*: talentvol man.
[5] *geluckigh*: rijkbegaafd.
[5-6] *in het wilt rennen*: doordraven.
[6] *kunst en onderwijs*: zie *Kunst*, r. 3 en *leeringe*, r. 4.
[6-7] *den hengst slacht*: op de hengst lijkt.
[7] *onder [...] berijder*: door iemand die hem duchtig roskamt en goed afrijdt (dresseert).
[8] *prijs*: lof, eer.
[4-8] Voor het beeld van het paard cf. Grootes 1972, p. 87-88, die erop wijst dat dit haast een gemeenplaats is in verband met de waarde van discipline.

[9] Natuur [9] baert den Dichter; de Kunst [9] voedt hem op [9] [9], dies [9] geraeckt nie-
[10] mant tot volmaecktheit, dan die de natuur [10] te baet heeft [10], waer uit de

[9]*Natuur*: de scheppende natuur.
[9]*Kunst*: kunst als door onderricht en oefening te verwerven theoretische kennis en praktische vaardigheid.
[9]*voedt hem op*: brengt hem groot, doet hem rijpen.
[9]*Natuur [...] op*: zie inleiding.
[9]*dies*: daarom.
[10]*natuur*: Vondel maakt geen onderscheid tussen de scheppende en de geschapen natuur, de werkelijkheid. Als object bij 'te baet heeft' bezit 'natuur' de eerste, als antecedent van 'waer' de tweede betekenis.
[10]*die [...] heeft*: die door de natuur met talent gezegend is, die van nature begaafd is.

[11] kunst [11] haren zwier [11] en leven schept [11]. Neemt hy voor in Nederduitsch, zijn
[12] moederlijcke tale, te zingen [11-12]; des hoeft hy zich zoo luttel te schamen
[13] als [12-13] de Hebreen [13], Griecken, Latijnen, de geburen der Latijnen [13], en zoo
[14] vele andere uitheemsche volcken, die hierom noch by alle weerelt, en
[15] elck by zijne lantslieden [14-15], eere in leggen. Wat onze spraeck [15] belangt [15],

[11]*kunst*: kunst als artistieke, mimetische activiteit.
[11]*zwier*: elan.
[11]*schept*: put.
[11-12]*Neemt hy voor in Nederduitsch [...] te zingen*: kiest hij ervoor in het Nederlands [...] te dichten (dus niet in de klassieke talen, zoals aanvankelijk de meeste Renaissance-dichters deden, een traditie die trouwens tot in en ver na Vondels tijd nog werd voortgezet).
[12-13]*des [...] als*: dan hoeft hij zich daarvoor even weinig te schamen als.
[13]*Hebreen*: de dichters wier werk in de bijbel overgeleverd is, m.n. David, dichter van vele psalmen. Als direct door God geïnspireerde en tevens oudste dichters nemen zij in Vondels opsomming de eerste plaats in.
[13]*de geburen der Latijnen*: Vondel kan bedoelen de Italianen, directe buren van Latium (=Rome) of ruimer de dichters in de Romaanse talen (Italiaans, Frans) die in de buurt van het Latijn liggen. In het eerste geval heeft hij dichters op het oog als Dante en Petrarca die het Italiaans voor hun poëzie gehanteerd hebben, in het tweede geval daarbij nog de Pléiade.
[14-15]*die [...] noch [...] elck by zyne lantslieden*: ‘die’ slaat op beide groepen dichters, oude en moderne; ‘noch’ heeft voornamelijk betrekking op de oude, ‘elck by zyne lantslieden’ op de moderne.
[15]*spraeck*: taal.
[15]*belangt*: betreft.

[16] die is, sedert weinige jaren herwaert [16], van bastertwoorden en onduitsch [16]
[17] allengs geschuimt [17], en gebouwt [17], en geeft den leerling nu veel vooruit [17],
[18] om naer den palmtack in dit renperck [18] te rennen, tegens [18] en voorby hen-
[19] lieden, die met zulck een zure moeite en arbeitzaemheit dit spoor on-
[20] langs begosten te leggen [19-20]. Zoo men uit hunne gedichten en schriften,

[16]*sedert [...] herwaert*: in de loop van een korte achter ons liggende periode.
[16]*bastertwoorden en onduitsch*: synoniemen waarmee Vondel doelt op de extreem verfranste taal uit de Bourgondische periode.
[17]*geschuimt*: gezuiverd, nl. door invloedrijke puristen die sinds de tweede helft van de 16de eeuw werkzaam waren (Van den Branden 1956, passim).
[17]*gebouwt*: gecultiveerd.
[17]*geeft [...] vooruit*: geeft een gunstiger uitgangspositie (de leerling begint wel later dan zijn voorgangers, maar kan toch de wedstrijd winnen omdat hij, niet gehinderd door taalproblemen, sneller vooruit kan).
[18]*dit renperck*: nl. dat van de 'Nederduitsche dichtkunste'.
[18]*tegens*: in competitie met.
[19-20]*dit spoor [...] te leggen*: deze baan (nl. het zuiveren en opbouwen van de taal) [...] uit te zetten (de beeldspraak is t.o.v. het voorafgaande enigszins verschoven).

[21] oock uit Neerlantsche hantvestboecken [21], de eige [21]manieren van spreecken
[22] by een zamelt, en zich eigen maeckt; daer is een schat van welspreken-
[23] heit [22-23] by der hant, veel tijts gewonnen, en middel om noch maghtigh in
[24] nieuwe koppelwoorden (waer in onze spraeck niet min geluckigh dan de
[25] Griecksche is) aen te winnen [23-25], zoo men met oordeel te wercke ga. Deze
[26] spraeck wort tegenwoordigh in 's Gravenhage, de Raetkamer der Heeren
[27] Staten [26-27] [26-27], en het hof van hunnen Stedehouder, en t'Amsterdam, de maghtigh-
[28] ste koopstadt der weerelt, allervolmaecktst gesproken, by [28] lieden van

[21]*hantvestboecken*: verzamelingen van oorkonden en privileges in de landstaal; vóór de Bourgondische periode waren die redelijk zuiver (De Vooys 1952, p. 44-45).
[21]*eige*: authentieke, inheemse.
[22-23]*schat van welsprekenheit*: rijke voorraad voorbeelden van correct taalgebruik (cf. *copia verborum*).
[23-25]*om [...] aen te winnen*: om nog een grote winst aan nieuwe samenstellingen te boeken, waarvoor onze taal zich niet minder goed leent dan de Griekse. Vondel noemt hier een taalkundige gemeenplaats van zijn tijd. Spiegels befaamde *Twe-spraack* (1584) merkt over ‘ghelaschte wóórden’ op dat het Nederlands daaraan even rijk is als het Grieks (Spiegel 1962, p. 54). Zie voorts Van den Branden 1956, p. 159, 195 en 203.
[26-27]*De Raetkamer der Heeren Staten*: de bijstelling kan als metonymische omschrijving voor Den Haag worden opgevat. I.v.m. de ‘pleiteren’ van r. 29 overwege men voorts dat vele afgevaardigden juristen waren.
[26-27]*Staten*: de Staten van Holland zijn bedoeld omdat ‘hunnen Stedehouder’ niet op de Staten-Generaal kan slaan en omdat het bovendien aannemelijk is dat de gedeputeerden van de andere provincies een (in Vondels oren) erbarmelijk Nederlands hebben gesproken.
[28]*by*: door.

[29] goede opvoedinge, indien men der hovelingen en pleiteren en kooplieden
[30] onduitsche termen uitsluite: want out Amsterdamsch is te mal [30], en plat [30]

[30]*mal*: bespottelijk.
[30]*plat*: gewoon, onvervalst.

[31] Antwerpsch te walgelijck, en niet onderscheidelijck [31] genoegh [25-31]. Hierom

[31] *onderscheidelijck*: precies. Nog in 1679 werd Vondel geprezen door de dichter Oudaan omdat hij niet als de platte Amsterdammers 'pijl' en 'peil', 'rijzen' en 'reizen' door elkaar haalde (Caron 1971, p. 10).

[25-31] In deze passage wijst Vondel aan waar het door hem bedoelde 'geschuimde en gebouwde' Nederlands te vinden is, nl. bij 'lieden van goede opvoedinge' zoals die als juristen en hovelingen in Den Haag, en als kooplieden te Amsterdam aanwezig zijn. Zij spraken een 'nog al vormelijk Nederlands bij officiële en half-officiële gelegenheden' dat aanleunde tegen de normatieve geschreven taal en blijkbaar door Vondel in syntaxis en uitspraak als voorbeeldig werd beschouwd (Koelmans 1977, p. 24). Ironisch is echter de restrictie die onmiddellijk volgt: van juist dezelfde groepen moet men niet het bastaardjargon (Frans en m.b.t. de kooplieden ook Italiaans) volgen. Met het 'want' in r. 30 maakt het betoog een lichte zwenking, zij het dat er in eerste instantie een nadere verklaring voor de restrictie 'lieden van goede opvoedinge' gegeven wordt. De oude dialecten van de voornaamste steden van de Nederlanden - gesproken door de lagere standen - zijn niet bruikbaar. Men kan hier zowel aan uitspraak als woordgebruik denken, beide gedemonstreerd in Bredero's *Spaanschen Brabander* (Stutterheim 1974, p. 105-06). Zie voor de uitleg van deze passage Hellinga 1938, p. 174 die vooral aan woordgebruik denkt, en Caron 1971, p. 10 die de uitspraak, m.n. de Amsterdamse diftongering, op de voorgrond plaatst.

[32] moeten wy deze tongen [32] matigen [32], en mengen [32], en met kennisse besnoeien,
[33] oock niet al te Latijnachtigh, nochte te naeu gezet [33] en nieuwelijck [33]
[34] Duitsch spreken, maer zulcks dat de tong haer eigenschap [34]niet en ver-
[35] lieze, waer van de hervormers onzer spraecke niet geheel vry zijn [33-35]. Men

[32]*tongen*: manieren van spreken.
[32]*matigen*: van hun al te uitgesproken dialectkenmerken ontdoen.
[32]*mengen*: er staat Vondel dus een soort eenheidstaal voor ogen die is opgebouwd uit het Nederlands van de leidende klassen in de grote steden van het Westen des lands en waarin ook plaats is voor zuidelijke elementen, ingebracht door immigranten, die vaak juist een belangrijke culturele rol in de republiek speelden. Een dergelijke taal moet men dan wel 'met kennisse besnoeien' d.w.z. ontdoen van allerlei wildgroei.
[33]*naeu gezet*: angstvallig.
[33]*nieuwelijck*: neologistisch.
[34]*eigenschap*: eigen aard.
[33-35]Zoals vaker (bijv. r. 89 e.v.) laat Vondel een waarschuwing tegen een bepaalde fout volgen door een waarschuwing nu ook weer niet te sterk de andere kant op te gaan. Voor 'oock' (r. 33) denke men zich een woord als 'echter'. Het snoeien van de taal moet niet inhouden dat men haar nu met geweld op Latijnse leest wil schoeien. Dat gevaar was zeker niet denkbeeldig bij sommige grammatici (cf. De Vooys 1952, p. 75) en tot werkelijkheid geworden in het Taciteïsche Nederlands van Hoofts *Historiën*. In dat werk kan men trouwens ook het overdreven purisme aantreffen waartegen Vondel zich hier kant, maar dat overigens al stamt van de taalbouwers uit de 16de eeuw.

[36] vermijde, gelijck een pest, de woorden, tegens den aert onzer tale, te
[37] verstellen [37]; een evel daer doorluchtige [37] Italianen, Spanjaerden en.Fran-
[38] schen oock van zieck zijn [37-38]. Wy mogen hier in [38] nochte Griecken, nochte
[39] Latijnen navolgen. Wort hier tegens gezondigt, terstont verliest de
[40] spraek haren luister, en ons oor wraeckt [40] dat geluit; eenen valschen

[37]*verstellen*: op een ongebruikelijke plaats zetten.
[37]*doorluchtige*: roemrijke.
[37-38]*daer [...] van zieck zijn*: waaraan [...] lijden.
[38]*hier in*: nl. op het gebied van de woordvolgorde.
[40]*wraeckt*: keurt af.

[41] klanck, die de muzijck der tale bederft [35-41]. In oude Hollantsche liederen [41]
[42] hoort men noch een natuurlijcke vrypostigheit [42], vloeientheit. [42], en be-
[43] vallijcken zwier; maer het gebrack [43] den eenvoudigen Hollander aen op-
[44] mercking [43-44] en oefening, om zijn geestigheit [44], uit een natuurlijcke ader
[45] vloeiende, krachtigh op te zetten [45], en te voltoien [45]. Het rijmen moet hy [45]
[46] zich eerst gewennen, om rijckdom van woorden en rijmklancken [46] gereet te
[47] hebben, zonder het welck de vaerzen kreupel en verleemt [47] zouden vallen [47],

[41]*oude Hollantsche liederen*: hoewel in de loop van de 17de eeuw de liederen van voor de Renaissance in vergetelheid dreigden te raken, probeerde men toch ook ze weer in zwang te brengen. Typerend daarvoor is het *Haerlems Oudt Liedt-boeck* (1e dr. omstr. 1648) waarin juist veel oude liederen opgenomen zijn (Kalff 1883, p. 692-715, spec. p. 711. i.v.m. Vondel).
[42]*vrypostigheit*: ongedwongenheid.
[42]*vloeientheit*: natuurlijke, melodieuze gang van de zin.
[43]*gebrack*: ontbrak.
[43-44]*opmercking*: theoretische aandacht.
[44]*geestigheit*: geïnspireerde vondsten.
[45]*op te zetten*: te ontwikkelen.
[45]*te voltoien*: definitief vorm te geven. In deze zin worden via de termen ‘oefening’ (44), ‘natuurlijcke ader’ (44) en ‘opmercking’ (43-44) de begrippen *exercitatio*, *natura* en *ars* weer te berde gebracht.
[45]*hy*: nl. de aankomende dichter (het laatst genoemd in r. 17).
[46]*rijckdom van woorden en rijmklancken*: opnieuw de gedachte dat men als het ware een letterkundige voorraad kan aanleggen (cf. r. 22-23).
[47]*kreupel en verleemt*: dezelfde beeldspraak ook in r. 56 en 90. Ook nu kan men nog van kreupele en hinkende verzen spreken.
[47]*vallen*: uitvallen.

[48] en zelfs aertige [48] vonden [48] en gedachten hunne bevallijckheit verliezen.
[49] Hierom waer het geraden eerst eenige heilige of weereltsche historien [49],
[50] oock verzieringen [50], uit Virgilius [50],Ovidius [50], Amadis [50], en Bokatius [50], te rij-
[51] men [50-51], om zich van de rijmkunste meester te maecken, en op de baen [51] te ge-
[52] raken. Men magh om het rijm en de maet de tael niet vervalschen [52], en ge-
[53] lijck een kint stamelen en struickelen. Het rijmwoort schijne niet ge-
[54] vonden om het rijm te vinden, maer zy zoo gestelt of het geen rijmterm
[55] waer [54-55]. Het vaers schijne oock geen rymelooze rede [55], maer trecke den aert

[48]*aertige*: spirituele.
[48]*vonden*: vondsten.
[49]*heilige of weereltsche historiën*: verhalen uit de bijbelse of profane geschiedenis.
[50]*verzieringen*: verzonnen verhalen.
[50]*Virgilius*: Publius Vergilius Maro (70-19 voor Chr.): Romeins dichter. Zijn bekendste werken zijn de *Georgica*, een leerdicht over de landbouw, kwekerij, veeteelt en bijenteelt, de *Bucolica* of *Eclogae*, herdersdichten, en de *Aeneis*, het nationale epos der Romeinen, geschreven in navolging van Homerus.
[50]*Ovidius*: Publius Ovidius Naso (43 voor - 18 na Chr.): Romeins dichter. Zijn *Metamorphoses*, gedaanteverwisselingen, komen het meest voor navolging in aanmerking.
[50]*Amadis*: *Amadis de Gaula*, hoofdpersoon uit de romans van de Spaanse schrijver Garcia Ordoñez de Montalvo en zijn epigonen. Er zijn diverse Nederlandse vertalingen van deze romans verschenen.
[50]*Bokatius*: Giovanni Boccaccio (1313-1375): auteur van de *Decamerone*.
[50-51]*rijmen*: op rijm zetten.
[51]*op de baen*: op streek.
[52]*vervalschen*: onnatuurlijk maken.
[54-55]*zy [...] waer*: moet er zo staan alsof het er zonder rijmdwang ook gestaan zou hebben.
[55]*rymelooze rede*: proza.

[56] van een vaers aen [55-56], en sta wacker op zijne voeten [56]. Heeft het geene ze-

[55-56] *trecke [...] aen*: moet aannemen; dit zinnetje vervult in Vondels redenering, een 'scharnierfunctie', en slaat zowel op het al besproken rijm als op het nog te behandelen metrum als essentiële eigenschappen van poëzie.

[56] *sta [...] voeten*: sta stevig op zijn voeten (woordspeling met versvoeten).

[57] nuwen [56-57], zoo hangt het slap en vadzigh [57]: is het te gedrongen, zoo staet
[58] het stijf, gelijck een lantsknecht [58] in zijn harnas [56-58]. De stijl zy snedigh [58],
[59] en geen stomp mes gelijck. Het [59] scherpt de zinnen [59], en maeckt een goede
[60] pen zich te gewennen een zelve zaeck en zin [60] op verscheide manieren te
[61] bewoorden, en cierlijck [61] uit te drucken [59-61]. Vaerzen willen gaerne vriende-

[56-57] *zenuwen*: spieren.
[57] *vadzigh*: krachteloos.
[58] *lantsknecht*: voetknecht.
[56-58] De zin 'Heeft ... harnas' kan slaan op het metrum, maar ook op de syntaxis of de stijl. 'Heeft ... zenuwen' kan dan betekenen 'Heeft het geen goed metrum', maar ook 'Zit het te los in elkaar'. Dienovereenkomstig kan 'Is ... gedrongen' betekenen 'Heeft het vers een al te overheersend metrum', of 'Is het al te beknopt'. Lausberg noemt *nervosus* in voorbeelden die over stijl gaan (Lausberg 1960, par. 1246). *Piger* ('vadzigh') wordt daarentegen gebruikt voor het ritme (Lausberg 1960, par. 961 en 1054). Vondel zelf past in de voorrede tot de *Jeptha* 'zenuwen' toe op het metrum (*WB* VIII, p. 778, r. 149).
[58] *snedigh*: scherp, raak. Cf. het *acutum* (Lausberg 1960, par. 540, 3 en par. 1072) als kwaliteit van de *ornatus*: het intellectueel interessante, spitsvondige. Als de *ornatus* het *acutum* mist, is ze *hebes*, 'stomp' (Lausberg 1960, par. 1072).
[59] *Het*: voorl. onderwerp.
[59] *zinnen*: geest.
[60] *zin*: gedachte, notie.
[61] *cierlijck*: fraai, met retorische *ornatus*.
[59-61] Het op verschillende wijzen behandelen van dezelfde stof is in de retorische handboeken een van de oefeningen (*exercitationes*) om de praktische vaardigheid in de *ars* op peil te houden (Lausberg 1960, par. 1097 en par. 1104-1139).

[62] lijck [61-62] en zuiver [62] zijn: want de Zanggodinnen zijn maeghden, aen wie vrien-
[63] delijckheit en zuiverheit betaemt. Voertmen zomtijts eenige harde [63]vaer-
[64] zen [63-64] in, dat moet uit geen gebreck [64], maer uit de stoffe [64] geboren, en ter
[65] zaecke vereischt worden. Bynamen moeten niet ledigh staen, nochte voor
[66] stopwoorden dienen, maer de beelden slachten, die eenen balck of het
[67] gewelf onderstutten, en hun werck doende, met een tot cieraet [67]des ge-

[61-62]*vriendelijck*: gelijk te stellen met *dulcis*, *amabilis*, *iucundus*, is als een verwijzing te zien naar de eigenschappen waardoor een literair werk kan *delectare*, bekoren, vermaken (Lausberg 1960, par. 257, 2a). In zijn vertaling van Horatius' *Ars poetica* gebruikt Vondel ‘vriendelijck’ als vertaling van *dulcis*: ‘Het is niet genoegh dat gedichten schoon zijn; laetze oock vriendelijck wezen, en 't gemoedt des toehoorders voeren waerze willen.’ (*WB* VII, p. 360, r. 87-89).

[62]*zuiver*: verwijst mogelijk naar ‘niet vervalschen’ uit r. 52.

[63]*harde*: hardklinkende, stroeve, bijv. door de aanwezigheid van hiaten of botsende konsonanten.

[63-64]*vaerzen*: versregels.

[64]*gebreck*: onvermogen.

[64]*stoffe*: aard van de stof.

[67]*cieraet*: verfraaiing.

[68] bouws strecken. [65-68] Wie voor Poeet wil gaen [68], moet van een' rijmer [68] wel Po
[69] eet, maer van Poeet geen rijmer worden; anders gaet men van de hooghste
[70] in de laeghste schole [70], en op de A B banck [70] zitten. Loven hem hierom de
[71] slechthoofden [71] dat vergult den rijmer [71], gelijck een krans van boterbloe-
[72] men den kinckel [72]. De laurier [72] wort den Dichter niet van den gemeenen hoop [72]
[73] geschoncken, maer van zulcken, die met kennisse en zekerheit [73] de kroon

[65-68]Epitheta moeten tegelijkertijd versieren en functionele informatie geven. Zo dienen ze de *ornatus* en het *aptum* (Lausberg 1960, par. 676). De vergelijking met karyatiden komt ook voor bij Cicero *De oratore* III, 180 en bij Ronsard in zijn Abbrégé de l'art poétique françois (Ronsard 1965-66, II, p. 1001) en in de (3e) voorrede tot de *Franciade* (Ronsard 1965-66, II, p. 1017). (Grootes 1973, p. 92).

[68]*Wie [...] gaen*: Wie de naam dichter terecht wil dragen.

[68]*rijmer*: iemand die in tegenstelling tot de 'Poeet', van het dichten alleen een aantal vaardigheden beheerst, maar verdere kwaliteiten mist.

[70]*schole*: schoolklas. Een andere mogelijkheid is dat Vondel hier bedoelt: Van het hoogste naar het laagste schooltype.

[70]*A B banck*: de bank voor beginnende leerlingen, die nog moeten leren lezen.

[71]*slechthoofden*: sukkels, onnozelen.

[71]*dat [...] rijmer*: dan is de 'rijmer' daarmee verguld. Cf. de kleur van de boterbloemen.

[72]*kinckel*: boerelummel.

[72]*laurier*: lauwerkrans.

[72]*den gemeenen hoop*: het gewone volk, het grote publiek.

[73]*zekerheit*: vast oordeel. Een 17de-eeuwer meende dat het mogelijk was aan de hand van vaste normen een waardeoordeel uit te spreken over artistieke zaken.

[74] uitreicken, en het snaterbecken [74] der aecksteren [74] van zwanezang [74] onder-
[75] scheiden [72-75]. Rijmers, die eerst [75] hun A B opzeggen, vallen verwaendelijck
[76] aen 't zwetsen [75-76], gelijck de quackzalvers, om hun zalfpotten te venten.
[77] Die wat verder komen, laten zich voorstaen [77]datze groote bazen [77] in de
[78] kunste zijn, en zwetsen kunstiger [78], doch het is met woorden van ander-
[79] halven voet lang [78-79], of een doorgaende bravade [79], en loutere blaeskaeckerye.

[74]*snaterbecken*: kwetteren.
[74]*aecksteren*: eksters.
[74]*zwanezang*: de zwaan, van wie vele klassieke dichters meedelen dat hij prachtig zingt, is een symbool voor het ware dichterschap.
[72-75]In de Renaissance herleefde het klassieke gebruik dat beroemde dichters als bewijs van eer met een lauwerkrans gekroond werden. Vondel zou een dergelijke kroning zelf in 1654 bij het St.-Lucasgilde ten deel vallen.
[75]*eerst*: nog maar net.
[75-76]*vallen [...] zwetsen*: beginnen te snoeven; cf. Horatius: Gelijck de stadts roeper de lieden om iet te koopen te zamen roept, zoo doet de poeet die lantrijck is, en veel gelts op woecker zet, de vleiers tot het gewin loopen. (Horatius *WB* VII, p. 369, r. 360-63).
[77]*laten zich voorstaen*: verbeelden zich.
[77]*bazen*: meesters.
[78]*kunstiger*: vaardiger.
[78-79]*woorden [...] lang*: lange, kunstig gevormde woorden; cf. Horatius: *sesquipedalia verba* (Horatius *AP*, r. 97).
[79]*bravade*: pocherij.

[80] Aldus winnenze gunst by den slechten hoop [80], die den mont vergeet toe te
[81] doen, en gelijck naer hemelval [81] gaept. d'Alleroutste en beste [81] Poëten
[82] zijn de natuurlijckste en eenvoudighste. De nakomelingen, om hen voor-
[83] by te rennen, vielen uit eerzucht of aen het snorcken en poffen [83], of
[84] vernissen en blancketten. Dat behaeghde in het eerst, gelijck wat nieuws,
[85] den min verstandigen, en klonck den nieusgierigen [85], gelijck een donder-
[86] slagh, in d'ooren: doch het verwonderen [86] duurde een korte wijl, en de
[87] wackerste oogen zagen hier door [87]; en d'outsten tegens de jonger wercken,
[88] in de schale van een bezadight oordeel, opgewogen, vielen de lesten te
[89] licht [87-89], en d'outsten behielden den verdienden prijs [89]. Om dan [89] opgeblazen-
[90] heit [89-90] en kreupelheit [90] te vermijden, zal [90] men niet plat op d'aerde vallen [90],
[91] en in het stof kruipen [91], nochte doorgaens [91] al te snel zonder noot [91] aenja-

[80] *den slechten hoop*: = 'den gemeenen hoop' (r. 72).
[81] *gelijck naer hemelval*: als naar taal die direct afkomstig is uit de hemel.
[81] *d'Alleroutste en beste*: de alleroudste *en dus* de beste.
[83] *snorcken en poffen*: snoeven, opgeblazen taal hanteren. (Dit in afwijking van de *eenvoud* der Ouden. Het overdreven gladstrijken en 'opmaken' van het literaire produkt, 'vernissen en blancketten', verdoezelt de klassieke *natuurlijkheid*).
[85] *den nieusgierigen*: degeen die belust is op nieuwigheden.
[86] *het verwonderen*: de verbaasde bewondering.
[87] *zagen hier door*: doorzagen dit.
[87-89] *en d'outsten ... licht*: wanneer de oudste geschriften bedachtzaam afgewogen werden tegen de jongere, dan bleken de laatste te licht.
[89] *prijs*: roem.
[89] *dan*: nu.
[89-90] *opgeblazenheit*: gezwollenheid. Cf. Vondels vertaling van de *Ars Poetica*: 'Die groote dingen voor heeft is opgeblazen. Die al te veiligh wil gaen en voor onweder vreest, kruipt langs de aerde' (*WB* VII, p. 358, r. 24-25).
[90] *kreupelheit*: gestrompel.
[90] *zal*: moet.
[90] *plat op d'aerde vallen*: in platvloersheid vervallen.
[91] *in het stof kruipen*: langzaam voortgaan, laag bij de grond blijven.
[91] *doorgaens*: voortdurend.
[91] *zonder noot*: zonder noodzaak.

[92] gen [91-92], maer op zijn pas [92] voortdraven [92], en wel letten [92] waer men rijzen [92], waer
[93] men wenden en keeren [93] moet; en, gelijck een goet muzikant, den toon naer
[94] den aert der zaecke [94] weten te schicken [93-94], dan laegh, dan middelbaer, dan

[91-92]*aenjagen*: voortjagen, voortijlen.
[92]*op zijn pas*: in regelmatig tempo.
[92]*voortdraven*: voortgaan.
[92]*wel letten*: goed opletten.
[92]*rijzen*: nl. in verhevener stijl dichten.
[93]*wenden en keeren*: inhouden, weer naar een lager stijlniveau zakken.
[94]*den aert der zaecke*: de inhoud.
[93-94]*naer [...] schicken*: met [...] in overeenstemming brengen, aan [...] aanpassen.

[95] hooger. Zommigen heffen hoogh op [95], en laten het uit onvermogen [95]laegh
[96] vallen [95-96]. Een goet zangmeester [96] kent zijne stem, en spant de keel niet
[97] uit hare kracht [96-97]. Lichtvaerdige dertelheit [97], zotte pracht, en ongheschick-
[98] te [97-98] overdaet is geen cieraet [98], dat een gezont oordeel vergenoegt [98]. Elck
[99] ding wil met zijn eige maniere van spreken uitgebeelt, en niet al te
[100] verre gezocht worden [98-100]. Verciertge uw vaers met bloemwerk [100] naer den stijl
[101] [der] Rederijckkunste [101]; hael het niet te wijt [101], maer blijf by een voege-
[102] lijcke verwe [101-102], en binnen het besteck van verstaen te willen wezen [102]. Zal [102]
[103] een ander uwe rol [103] verstaen [103]; verstaze eerst zelf te dege, en spreeck

[95]*heffen hoogh op*: zetten hoog in.
[95]*uit onvermogen*: omdat ze het niet kunnen volhouden.
[95-96]*laten het [...] laegh vallen*: zakken diep.
[96]*zangmeester*: zangkunstenaar.
[96-97]*spant [...] uit hare kracht*: forceert.
[97]*dertelheid*: loszinnigheid; toegepast op de literatuur: dichterlijke vrijheden (cf. Lat. *licentia poetica*).
[97-98]*ongheschickte*: misplaatste.
[98]*cieraet*: verfraaiing (*ornatus*).
[98]*vergenoegt*: bevredigt.
[98-100]*Elck ... worden*: Elke zaak wil adequaat en niet op vergezochte wijze onder woorden gebracht worden.
[100]*bloemwerk*: stijlfiguren, beeldspraak.
[101]*Rederijckkunste*: Retorica.
[101]*hael het niet te wijt*: zoek het niet te ver, maak het niet te bont.
[101-102]*voegelijcke verwe*: passende kleur.
[102]*en ... wezen*: binnen de grenzen der beoogde verstaanbaarheid.
[102]*zal*: wil.
[103]*rol*: rol, tekst.
[103]*verstaen*: begrijpen, horen.

[104] klaer [104]. Eenigen schrijven al willens [104] duister, en willen zich zelfs [104] niet
[105] verstaen, op dat men zich hier over verwondere [105], en hun dit tot [105]wijsheit
[106] toeschrijve [106]. Anderen schrijven slecht [106] van heerlijcke [106]dingen, en schil-

[104]*klaer*: duidelijk.
[104]*al willens*: met opzet.
[104]*zelfs*: zelf. Vondels afkeer van gewild duistere poëzie blijkt uit het begin van het wat spottende gedicht waarmee hij zowel Huygens als de Engelse maniëristische dichter Donne op de korrel neemt (*WB* III, p. 415): 'Op de diepzinnige puntdichten van den engelschen poet John Donne. Vertaelt door C. Huigens'.

> De Britse DONN',
> Die duistre zon,
> Schijnt niet voor ieders oogen,
> Seit Huigens,
> ongeloogen [...].

[105]*op dat men [...] verwondere*: opdat men hiervoor in verbaasde bewondering raakt.
[105]*tot*: als.
[106]*toeschrijve*: op hun conto (credit) schrijft.
[106]*slecht*: in lage stijl.
[106]*heerlijcke*: verheven.

[107] deren de zon met houtkole. Een leergierige lette wel op de lessen en
[108] regels der kunste [107-08], gevonden uit het voorbeelt der treflijckste [108] Dichte-
[109] ren. Hy bevlijtige zich om dagelijx toe te nemen in kennisse van ver-
[110] scheide [109-10]wetenschappen [110], om, is het niet van alles volmaeckte lijck, dat
[111] zwaer ja onmogelijck valt, ten minste ter loop [111] van vele dingen kennis
[112] te hebben, om zijn werck naer den eisch uit te voeren. Zoo treckt en
[113] vergadert de honighby haer voetsel uit alle beemden en bloemen [112-13] [113]. Het
[114] waer raetzaem Salomons wijze spreucken [114], Cicero, Seneka [114], en Plutarchus
[115] wercken van de zeden [114-115], en het leven der doorluchtige [115] mannen [115], en dier-

[107-08] *lessen en regels der kunste*: wat de kunst hen leert en de kunstregels.
[108] *treflijckste*: voortreffelijkste.
[109-10] *verscheide*: uiteenlopende, van allerlei aard.
[110] *wetenschappen*: kennisgebieden (denk aan de *poeta doctus* die overal van af moest weten).
[111] *ter loop*: globaal.
[112-13] *Zoo ... bloemen*: een bekend-klassiek beeld, bijv.: ‘Floriferis ut apes in saltibus omnia libant, omnia nos itidem depascimur aurea dicta’ (Lucretius, *De rerum Natura* III, 11). Vert.: ‘Zoals bijen alles opzuigen in bloemrijke bergweiden, zo zamelen wij alle gulden uitspraken in’. Zie voor verdere voorbeelden Clements 1942, p. 163-75.
[113] *beemden en bloemen*: bloeiende beemden.
[114] *Salomons wijze spreucken*: het bijbelboek *Spreuken* van koning Salomo.
[114] *Cicero, Seneka*: het oeuvre van Cicero en Seneca. Cicero (106-43 voor Chr.): redenaar, populariserend wijsgeer die zich vooral met de ethica heeft beziggehouden. Seneca (± 4 voor Chr. - 65 na Chr.): staatsman, (treurspel)dichter en wijsgeer, vooral geïnteresseerd in het gebied van de ethica.
[114-115] *Plutarchus ... zeden*: de zedekundige werken van Plutarchus, (46-120): Grieks historicus en moralist.
[115] *doorluchtig*: illuster, beroemd.
[115] *het leven ... mannen*: [zijn] biografieën (nl. de *Parallelle levens*).

[116] gelijcke schriften [115-16] te lezen, en te herlezen. Wie in den vloet dezer
[117] pennen zwemt [116-17], zal overvloeien van zinrijcke gedachten en vaste stel-
[118] lingen [117-18]. De Beeldenaer [118] van den geestrijcken [118] Ridder [118], Cesar Ripa, nu in

[115-16] *diergelijcke schriften*: geschriften van die strekking.
[116-17] *Wie ... zwemt*: wie de overvloedige wijsheid van deze schrijvers in zich opneemt.
[117-18] *vaste stellingen*: vaste waarheden, theses.
[118] *De Beeldenaer*: De *Iconologia* (1593) van Cesare Ripa, in 1644 in het Nederlands vertaald door D.P. Pers. Dit is een soort encyclopedie van iconologische voorstellingen. Abstracte denkbeelden worden voornamelijk weergegeven met menselijke figuren.
[118] *geestrijcken*: begaafd met een zeer levendig vernuft.
[118] *Ridder*: edelman.

[119] Nederlantsch verduitscht, bestellen [119]geestige [119] vonden, om het werck le-
[120] vendigh uit te drucken [119-20], en rijckelijck te bekleeden [120]. Kennis van uit-
[121] heemsche spraecken vordert niet weinigh [121], en het overzetten uit vermaer-
[122] de Poëten helpt den aenkomende Poeet, gelijck het kopieeren van kunsti-
[123] ge meesterstucken den Schilders leerling. Dees begint eerst van [123] eenige
[124] leden [124] en deelen, eer hy een geheel lichaem tekent; en eerst van een
[125] geheel lichaem, eer hy een historie [125] van [125] verscheide beelden [125] ordeneert [125],
[126] en gansche vertooningen [126] op het panneel, als op een tooneel, stelt. Wan-
[127] neer de deelen, elck in 't byzonder [127] wel waergenomen [127] zijn, dan zal het
[128] geheele werck wel [128] volgen, daer men niet aen beginnen magh, voor dat men
[129] een vast begrijp, hant, en handelinge van de byzondere deelen hebbe [128-29].
[130] Zoo [130] ziet men den besten meesteren de kunst af, en leert, behendigh ste-

[119]*bestellen*: leveren, verschaffen. (*Constructio ad sententiam*: de *Beeldenaer* wordt als meervoudig begrip opgevat).
[119]*geestige*: spitse, vernuftige.
[119-20]*werck levendigh uit te drucken*: onderwerp door middel van personificaties gestalte te geven.
[120]*rijckelijck te bekleeden*: tot een rijk geheel uit te werken.
[121]*vordert niet weinigh*: brengt veel baat, brengt grote voordelen.
[123]*begint eerst van*: gaat uit van.
[124]*leden*: ledematen (in een iets ruimere betekenis dan thans; men rekende er bijv. ook het hoofd toe).
[125]*historie*: schilderij met een onderwerp uit de geschiedenis.
[125]*van*: bestaande uit.
[125]*beelden*: figuren, gestalten.
[125]*ordeneert*: samenstelt, een compositie maakt van.
[126]*vertooningen*: tableaux vivants.
[127]*in 't byzonder*: afzonderlijk.
[127]*wel waergenomen*: goed getroffen.
[128]*wel*: zeker.
[128-29]*voor ... hebbe*: voordat men een stevige greep heeft op, slag heeft van, en vaardigheid in de aanpak van de afzonderlijke onderdelen.
[130]*Zoo*: nl. door te kopiëren.

[131] lende, een' ander het zijne te laten [130-31]. Wie leerzaem [131] is, late zich de be-
[132] ginsels [131-32], die altijt moeielijk vallen, niet verdrieten. De kleenen leeren

[130-31] *en leert, behendigh stelende, een' ander het zyne te laten*: een paradoxaal geformuleerde omschrijving van het begrip imitatio: de leerling steelt door te kopiëren, maar laat de bestolene, het voorbeeld, toch in zijn volle waarde als hij geleerd heeft correct en vaardig te ontlenen. De geïmiteerde behoeft zich niet te generen voor de wijze waarop van zijn werk gebruik is gemaakt, integendeel, hij kan het als een compliment beschouwen. Met zijn opvatting inzake het 'behendigh stelen' zit Vondel op hetzelfde spoor als Vida. Andere schrijvers hebben bezwaar tegen het heimelijk imiteren, zoals Vondel dat ook in r. 140-42 lijkt voor te staan (White 1965, p. 20 en 25, 30).

[131] *leerzaem*: leergierig.

[131-32] *beginsels*: beginoefeningen.

[133] zoo aen stoelen en bancken gaen [133]: daerna, stouter [133] en steviger [133] geworden,
[134] durvenze afsteecken [134], en behoeven geene ondersteunsels meer: anders [134] ver-
[135] gaept men zich te verwaent [135] aen eige inbeeldingen [135], en vervalt in grove
[136] misslagen, terwijl [136] men wijzer dan zijn leitsman wil geacht zijn. Aldus
[137] heeft Virgilius, de Prins der Poeeten zelf, oock van Homeer en anderen
[138] vele ontleent, en uit de Griecksche tale met zulck een oordeel [138] inge-
[139] voert, dat hy'er onsterflijcken lof uit haelde [137-39]. Evenwel indien ghy ee-
[140] nige bloemen op den Nederlantschen Helikon plucken wilt, draegh u
[141] zulcks [140-41], dat het [141] de boeren [141] niet mercken, nochte voor den Geleerden [141]al

[133]*gaen*: lopen.
[133]*stouter*: ondernemender.
[133]*steviger*: minder wankel.
[134]*afsteecken*: wegstappen, 'de vaste wal verlaten' (zie de beeldspraak in r. 142 e.v.).
[134]*anders*: nl. als men niet van een ander wil leren.
[135]*verwaent*: met veel eigendunk.
[135]*eige inbeeldingen*: de produkten van de eigen fantasie; het is een vaak tot de *poeta vulgaris* gericht verwijt dat hij op zijn eigen vinding vertrouwt.
[136]*terwijl*: aangezien.
[138]*met zulck een oordeel*: zo oordeelkundig.
[137-39]Vergilius heeft voor zijn epos *Aeneis* veel inhoudelijke, en stilistische, trekken ontleend aan Homerus' epen *Ilias* en *Odyssee*; zijn pastorale poëzie is geïnspireerd door Theocritus' *Idyllen*.
[140-41]*draegh u zulcks*: gedraag u zo.
[141]*het*: fungeert eerst als lijdend vw. en vervolgens als onderwerp.
[141]*boeren*: onontwikkelden, autochtonen.
[141]*Geleerden*: kenners.

[142] te sterck doorschijne [139-42]. Op zijn eige riemen [142] zich op dit gevaerlijcke
[143] vaerwater [142-43]begevende, moet men zijne kracht overwegen, eer het schip zee
[144] kieze. Menighten lijden hier schipbreuck, die, door verwaentheit aen-
[145] gevoert, ja vervoert [144-45], zich te vroegh en te diep [145] op dezen Oceaen wagen,
[146] en niets is 'er schadelijcker als eige liefde, die fraeie vernuften [146] ver-
[147] blint, en onderhout [147]. Die naulix twee of zes goede regels [147] weet uit te

[139-42]Waarschijnlijk betoogt Vondel in deze zin dat iemand die zich met zijn ontleningen niet buiten de taalgrenzen waagt, een groter risico loopt dan een dichter die werk in een vreemde taal imiteert. *Nederlantschen* heeft dan een distinctief karakter.

[142]*Op zijn eige riemen*: Vondel gaat hier over tot de bespreking van de zelfstandige beoefening van de dichtkunst. Vele waarschuwingen omgeven de (over)moedige die dit waagt.

[142-43]*dit gevaerlijck vaerwater*: nl. de beoefening van de dichtkunst.

[144-45]*aengevoert, ja vervoert*: geleid, ja zelfs misleid.

[145]*diep*: ver.

[146]*fraeie vernuften*: talentvolle mensen.

[147]*onderhout*: beneden hun eigen mogelijkheden houdt.

[147]*twee of zes goede regels*: gelet op de parallellie met de werkwijze van de schildersleerling die ook van deel tot geheel moet opklimmen, kan Vondel aan losse regels denken. De eigenaardige getallen wijzen echter in de richting van het epigram, dat vaak uit twee of zes regels bestaat.

[148] wercken [147-48], wil een lierdicht opzetten. Die qualijck [148] een lierdicht [148]kan [148]
,
[149] wil voort een treurspel spelen [149], of een heldenwerck [149] trompetten [149]. By trap-
[150] pen [149-50] klimt men eenen toren op, en niet zonder trappen, ten zy met ge-
[151] vaer van den hals te breecken. d'Een bereickt langsamer, d'ander snel-
[152] ler den top der volkomenheit; hoewel men hier [152] naulijx volkomenheit vint,
[153] om dat die de maet van 's menschen vermogen overtreft [153]. Beveel [153] het papier
[154] niet terstont al wat u in den zin schiet, maer toetst uwe inbeeldingen [154],
[155] vonden [155] en gedachten [155] ofze der penne en den dagh [155] waerdigh zijn. Ghy ziet
[156] hoe de hoenders, den kop in de lucht stekende, met smaeck en nasmaeck [156]
[157] drincken, en de gezonde schapen het gras erkauwen. Zoo doende zullenze [157]
[158] de bladen niet met beuzelingen beslaen, en dingen, die niet om het lijf
[159] hebben, nochte den lezer met den ydelen [159] dop zoecken te paeien [159], maer met
[160] pit [160], en een keerne van goeden smaeck [160] verzaden. Het luit oock spottelijck [160]
[161] een nieuwe wijze [161] op de baen te brengen [161], als 'er geene kunst [161] in gemerckt [161]
[162] wort. Boven al let wel op de orde of den draet van uwe rede, en het

[147-48]*uit te wercken*: klaar te maken.
[148]*qualijck*: met moeite.
[148]*lierdicht*: ode.
[148]*kan*: aankan.
[149]*spelen*: op het toneel brengen.
[149]*heldenwerck*: epos.
[149]*trompetten*: de muze van het heldendicht, Kalliope, wordt wel met een trompet afgebeeld.
[149-50]*bij trappen*: langs treden.
[152]*hier*: op aarde.
[153]*omdat ... overtreft*: omdat die de grenzen van 's mensen mogelijkheden te buiten gaat.
[153]*beveel*: vertrouw toe.
[154]*inbeeldingen*: fantasievoorstellingen.
[155]*vonden*: bedenksels.
[155]*gedachten*: ideeën (vrucht van nadenken).
[155]*dagh*: daglicht, publicatie.
[156]*nasmaeck*: tweede smaak die vaak anders dan de eerste is en daardoor nog een betere toets voor de kwaliteit van het genotene.
[157]*ze*: nl. de aankomende dichters.
[159]*ydelen*: lege.
[159]*paeien*: tevreden stellen.
[160]*pit*: omdat het lidwoord ontbreekt, wellicht metaforisch bedoeld: deugdelijkheid van inhoud.
[160]*keerne van goeden smaeck*: kern die goed smaakt.
[160]*Het luit oock spottelijck*: Het maakt ook een belachelijke indruk.
[161]*een nieuwe wijze*: iets nieuws; of: een nieuwe melodie.
[161]*op de baen brengen*: lanceren.
[161]*kunst*: artistieke waarde.
[161]*gemerckt*: opgemerkt.

[163] vervolgh van zaecken [162-63]: want zelfs geleerde bazen [163], die groot schijnen [163]
,

[162-63] *orde ... zaecken*: ordening of de draad van wat je wilt zeggen, en de volgorde van de dingen die je te berde wilt brengen.
[163] *geleerde bazen*: geleerde heren.
[163] *groot schijnen*: de indruk maken groot te zijn (waarbij die indruk niet noodzakelijker wijze onjuist hoeft te wezen).

[164] zijn zomtijts wispelturigh [164], springen van den os op den ezel [164], en mengen
[165] alle elementen onder een [165]. Een zelve zaeck dickwils [165] te zeggen en her-
[166] zeggen, geeft armoede [166] en gebreck van stoffe te kennen, en behalve dat
[167] het verveelt, voeght [167] het de rederijckheit [167] niet. Ontbreeckt het u aen
[168] vonden en stof [168], zijt liever kort dan verdrietigh [168] lang. Zet ghy een werck
[169] op van eenen langen adem; laet het in 't midden, nochte in 't einde niet
[170] bezwijcken, maer doorgaens [170]volstaen [170], overal zich zelf gelijck zijn, en
[171] zijnen meester nergens beschamen. Wie zijn zwackheit gevoelt, dient
[172] nootzaeckelijck raet te zoecken by anderen, en elck meester in zijn
[173] kunste en ambacht te gelooven, en de volmaeckste manieren van spreken
[174] en wercken by hen uit te kiezen. Een rechtschapen [174]Dichter slachte [174] de
[175] stroomen [175], die niet af maer altijt toenemen, en met eenen vollen boezem [175]
[176] endelijck in de rijcke zee uitbruizen [176] [174-76]. Hoe het werck grooter is, hoe [176]
[177] daer meer kunst en oordeel toe vereischt wort: en gelijck de schilders
[178] in kleene beelden de gebreken en misslagen kleen rekenen; zoo openbaert
[179] zich de misstellinge en 't gebreck [179], naer [179] de grootheit [179] der personaedjen
[180] en zaecken, te grooter [180]. De leergierige volge dezen gulden regel, die
[181] zich wijdt uitstreckt [180-81], om zijn werckstuck doorgaens geluckigh uit te

[164]*wispelturigh*: grillig.
[164]*van den os op den ezel*: van de hak op de tak (Stoett 1963, II, p. 121-22).
[165]*onder een*: door elkaar.
[165]*dickwils*: meermalen, herhaaldelijk.
[166]*armoede*: nl. van geest.
[167]*voeght*: past bij.
[167]*rederijckheit*: de kunst der welsprekendheid.
[168]*vonden en stof*: eigen vondsten en traditioneel bepaalde stof.
[168]*verdrietigh*: bedroevend, ergerlijk.
[170]*doorgaens*: voortdurend.
[170]*volstaen*: op de vereiste hoogte blijven.
[174]*rechtschapen*: rechtgeaarde.
[174]*slachte*: lijke op.
[175]*stroomen*: rivieren.
[175]*met eenen vollen boezem*: met een maximale hoeveelheid water.
[176]*uitbruizen*: bruisend uitstromen.
[174-76]Cf. Horatius: ‘Pindarus bruist, gelijck een vliet ten berg afschietende, dien de plasregens op de vermaerde oevers hebben doen aengroejen; en stroomt en barnt met eenen diepen boezem;’ (*WB* VII, p. 327, r. 3-5).
[176]*hoe ... hoe*: hoe [...] des te.
[179]*misstelling en 't gebreck*: compositiefouten en andere feilen.
[179]*naer*: al naar gelang.
[179]*grootheit*: formaat (evt. is, in aansluiting op het volgende, te denken aan de connotatie ‘status’).
[180]*te grooter*: des te duidelijker.
[180-81]*die zich wijdt uitstreckt*: die van vergaande betekenis is.

[182] voeren [181-82], dat is, dat hy lette op den staet [182], eigenschap [182] en gesteltenis [182]
[183] van elcke personaedje en zaecke, en die elck naer heur natuur uittekene.
[184] Wie dit maghtigh is, en daer den slagh van heeft, kan veel velts winnen [184]
,
[185] en zal altijt binnen de palen [185] der voeghelijckheit [185] blijven; een deught,
[186] die in Virgilius zoo heerlijck [186] en goddelijck boven alle zijn overvloedige

[181-82]*doorgaens ... uit te voeren*: zo uit te voeren, dat het over de gehele linie geslaagd is.
[182]*staet*: positie (Men denke aan de hiërarchisch bepaalde plaats in de schepping).
[182]*eigenschap*: typerende kenmerken.
[182]*gesteltenis*: toestand.
[184]*veel velts winnen*: grote vooruitgang boeken.
[185]*palen*: grenzen.
[185]*voeghelijckheit*: zie inleiding over *aptum*.
[186]*heerlijck*: prachtig.

[187] kunstdeughden [186-87] uitmunt [187] [186-87]. Nu behoef ick niet in 't breede en wijtloopigh

[188] t'ontvouwen hoe men zich te schicken hebbe [188]naer een ieders ampt, oude [188], kun-

[189] ne [188-89], lantsaert, gelegenheit [189], hoedanigheit, en wat des meer zy. Aldus geeft

[190] een kunstigh [190] schilder elck dingh zijn eige verf [190]. Wie de natuur aller-

[186-87]*alle ... kunstdeughden*: al zijn talrijke andere artistieke deugden.

[187]*uitmunt*: uitsteekt.

[186-87]Vergilius werd door de literaire kritiek al sinds de late Oudheid beschouwd als uitblinker op elk van de drie gebruikelijke stijlniveaus. De *Bucolica* was hét voorbeeld voor de lage stijl (*genus humile*), de *Georgica* voor de middenstijl (*genus mediocre*), en de *Aeneis* voor de verheven stijl (*genus grave*). Vergilius' verdienste achtte men vooral hierin gelegen, dat hij de maatschappelijke positie en de namen van de personen, alsmede de dieren, planten, gebruikte voorwerpen en lokaties per stijlniveau liet verschillen. Zo moest het *genus grave* gaan over oorlogshelden, die bijv. Hector of Ajax heetten. Deze gingen vaak van een paard vergezeld, de plaats van handeling was de stad of de legerplaats. Werken uit het *genus humile* daarentegen speelden op weideland, tussen schapen, en moesten gaan over herders met namen als Tityr of Melibeus. Deze indeling werd schematisch voorgesteld door de zgn. *rota Vergilii*, een in drie gelijke parten verdeelde schijf, waarin op concentrische ringen voor elk stijlniveau de toepasselijke elementen vermeld stonden. (Cf. Guiraud 1954, p. 16-18).

[188]*te schicken hebbe*: richten moet.

[188]*oude*: leeftijd.

[188-89]*kunne*: geslacht.

[189]*gelegenheit*: omstandigheden.

[190]*kunstigh*: in de kunst bedreven.

[190]*verf*: kleur.

[191] naest volght [190-91], die is de rechte [191] Apelles [191], en zoude, gelijck d'aeloude
[192] penseelen [192], niet alleen menschen, maer zelfs dieren en vogels verkloecken [192].

[190-91] *allernaest volght*: het nauwkeurigst navolgt.

[191] *rechte*: ware.

[191] *Apelles*: beroemd schilder uit de Oudheid, 4de eeuw v. Chr.

[192] *penseelen*: metonymia voor schilders. Van Zeuxis wordt verteld dat hij druiven zo levensecht schilderde, dat de vogels erin kwamen pikken. De schilder Parrhasius zou tegelijkertijd een kleed geschilderd hebben, zo realistisch dat Zeuxis zélf meende dat er een echte lap was opgehangen (Van Mander 1618, F. 5v^{o} en 6r^{o}). Levende paarden begonnen te briesen bij het zien van paarden geschilderd door Apelles (Van Mander 1618, F. 18r^{o}).

[192] *verkloecken*: bedriegen, er tussen nemen.

[193] Maer om veiliger en vaster [193] te gaen [193], geef uwe dichten niet in uwen eersten
[194] yver [194] aen den dagh [193-94]. Laetze een goede wijl [194] onder u rusten: ga'er dan
[195] eens en anderwerf, ja zevenwerf, met versche zinnen [195] over [194-95]: want ons
[196] oordeel is, naer [196] de gesteltenis der herssenen, gelijck de lucht [196], zomtijts
[197] helder, zomtijts betrocken [197]. Een Dichter heeft zijne luimen [197]: hierom
[198] laet het gedicht van eenen Aristarchus [198], ja verscheide keurmeesteren [198]
[199] keuren. Dese zullen uitmonsteren [199]al wat misstaet, zoo wel dat de Kunst,
[200] als de zeden betreft, waer in [200]menigmael deze goddelijcke wetenschap [200]
[201] jammerlijck misbruickt wort: en gelijck het zwaerste meest weeght [201], zoo
[202] moet men zich wachten voor ongebondene [202] en oneerlijcke [202] woorden en vonden [202],
[203] daer niet dan [203] laster [203]voor den Dichteren in 't algemeen uit ontstaet:

[193]*vaster*: zekerder.
[193]*te gaen*: voort te gaan.
[194]*yver*: enthousiasme.
[193-94]*geef [...] aen den dagh*: publiceer.
[194]*een goede wijl*: geruime tijd. Vgl. Horatius *AP*r. 388 'Nonumque prematur in annum': 'Houdt uw werk onder u tot in het negende jaar'.
[195]*met versche zinnen*: met frisse aandacht.
[194-95]*ga' er [...] over*: neem het [...] door.
[196]*naer*: afhankelijk van.
[196]*lucht*: hemel.
[197]*betrocken*: bewolkt.
[197]*luimen*: buien.
[198]*van eenen Aristarchus*: door een kunstkenner. Aristarchus van Samothrace (± 216-144 v. Chr.) was een bekend Alexandrijns grammaticus en kunstrechter. Cf. Horatius: 'Een Aristarchus zal hy worden, en niet zeggen: waerom zal ik mijnen vrient om beuzelingen versteuren?' (*WB* VII, p. 370, r. 385-86).
[198]*verscheide keurmeesteren*: deskundige beoordelaars van allerlei aard.
[199]*uitmonsteren*: uitziften, (de tekst) ontdoen van.
[200]*waer in*: slaat terug op 'zeden'.
[200]*deze goddelijcke wetenschap*: deze verheven kunst (de literatuur).
[201]*en ... weeght*: en aangezien wat het zwaarst is, het zwaarst moet wegen.
[202]*ongebondene*: onfatsoenlijke.
[202]*oneerlijcke*: schandelijke.
[202]*vonden*: bedenksels.
[203]*niet dan*: alleen maar.
[203]*laster*: blaam, schande.

[204] want dit gaf oorzaeck [204], dat eertijts [204] de Rederijckkamers gesloten, de

[204]*gaf oorzaeck*: leidde ertoe.
[204]*eertijts*: indertijd. Rederijkerskamers werden gesloten om twee redenen, namelijk morele en religieuze. Vondel legt de nadruk op het eerste aspect. Het is bekend dat Willem van Oranje om eerstgenoemde reden verscheidene malen toneelvoorstellingen verbood.

[205] tooneelen verboden wierden. Indien men bordeelspreucken en spreeck-
[206] woorden [205-206], en vuilicheit van hoeren en boevejaght [206] uitbant, zoo zal de
[207] Schouwburgh een eerlijck [207] tijtverdrijf strecken, en oock voor deftige
[208] lieden openstaen. Wie zich hier tegens verloopt [208], bederft de zeden, en
[209] den luister van zijn werck [208-09]. Ioocken [209] uwe ooren naer eenen vleier, die
[210] elck naer den mont spreeckt, ghy bedrieght niemant dan u zelven. Haetghe
[211] den openhartigen bestraffer, die geene gebreken verschoont [211], zoo blijftghe
[212] daer in [212] steecken. Zulcke eigenzinnigen, of eer [212] kranckzinnigen, zijn
[213] niet te raden [213], randen menighmael in hun razende kortse al raeskallende
[214] de geneesmeesters aen [213-14], en leeren wie men schuwen moet [214]. Zy willen hun
[215] ontstelt [215] en misstelt [215] werck van geene fixe [215]lezetters [215] aengetast [215] nochte
[216] gehandelt hebben, en schricken voor de moeielijckheit [216]en pijne van het
[217] misstelde [217] been te herstellen, en in het rechte lidt [217] te voegen, zonder
[218] eens [218] te bedencken dat de Goden de beste dingen voor zweet en arbeit

[205-206] *bordeelspreucken en spreeckwoorden*: taal en uitdrukkingen die in bordelen gebezigd worden.
[206] *vuilicheit van hoeren en boevejaght*: smerig gedrag van hoeren en geboefte.
[207] *eerlijck*: fatsoenlijk.
[208] *zich verloopt*: zondigt.
[208-09] *bederft ... werck*: haalt de goede zeden omlaag en vernietigt de luister van zijn werk.
[209] *Ioocken*: hunkeren.
[211] *verschoont*: door de vingers ziet.
[212] *daer in*: d.w.z. in die gebreken.
[212] *eer*: liever, beter.
[213] *niet te raden*: niet ontvankelijk voor goede raad.
[213-14] *randen [...] aen*: vallen [...] aan.
[214] *en ... moet*: en maken duidelijk wie men uit de weg moet gaan (nl. de eigenzinnigen).
[215] *ontstelt*: mismaakt.
[215] *misstelt*: verkeerd in elkaar gezet.
[215] *fixe*: doortastende.
[215] *lezetters*: mensen die gebroken ledematen zetten; een categorie van geneeskundigen die onder die van de chirurgijnen stond.
[215] *aengetast*: aangepakt.
[216] *moeielijckheit*: ongemak.
[217] *misstelde*: verkeerd zittende.
[217] *lidt*: gewricht.
[218] *eens*: ook maar een keer.

[219] verkoopen [218-19]. Zy liefkoozen hun wanschepsels, gelijck een aep zijne jongen.

[218-19] *de Goden [...] verkoopen*: deze zegswijze gaat, wellicht via omwegen terug op de volgende teksten van Hesiodus en Epicharmus, samen aangehaald in Xenophons*Memorabilia* II, 1, 20. '??? ? ?????? ?????? ???? ??????????? ?????? // ????????'; '??? ????? ???????? ???? ????? ?'???? ?? ????'. ('De onsterfelijke goden plaatsten zweet vóór deugd'; 'De goden verkopen ons alle goede dingen voor inspanningen'.)

[220] Een omzichtigh [220] en leerzaem [220] geest bemint Apolloos [220] zonneschijn, die alle
[221] vezeltjens en stofkens ontdeckt [221]. Kunsten [221], die den brootzack vullen, en
[222] alleen den buick dienen, zijn haest [222] goet genoegh: een Dichter behoort
[223] hemelval [223] en de spraeck der Goden te spreecken. De hemelsche Poëzy wil
[224] niet op den middeltrap, maer moet in top staen [224], en op den toetssteen
[225] van een beslepen oordeel proef houden [224-25], naer de wetten by de Geleerden
[226] daer toe voorgeschreven, waer toe wy gewezen worden [226]. Ondertusschen [226]
[227] heb ick deze korte Aenleidinge ter Nederduitsche Dichtkunste, op het
[228] aenhouden [228] der leergierigen, by my [228] aldus [228], gelijck een ruwe schets,
[229] ontworpen; om de welcke naer den eisch op te maecken [229] meer bladen
[230] papiers noodigh waren: daerom sla ick voor dezen tijt [230] de voeten en
[231] maet der vaerzen [231], en den ommetreck en aert [231] van allerhande rijmen en
[232] dichten [231-32] over. Vele andere dingen willen liever met de levendige stemme [232]
[233] en voorbeelden, dan met de penne beduit worden: derhalve te wenschen
[234] waer, dat geestrijcke vernuften [234], onder het beleit van geleerde Mecenaten [234],
[235] hier over zomtijts onderling raetpleeghden, en zoo eenen nieuwen

[220] *omzichtigh*: zeer attente.
[220] *leerzaem*: leergierige.
[220] *Apolloos*: Apollo was behalve god van de zon ook god van de kunst.
[221] *ontdeckt*: zichtbaar maakt.
[221] *Kunsten*: beroepsbekwaamheden, vaardigheden.
[222] *haest*: gauw.
[223] *hemelval*: verheven taal.
[224] *in top staen*: volmaakt zijn.
[224-25] *op ... houden*: bestand zijn tegen de toets der deskundige kritiek.
[226] *waer ... worden*: (de wetten) waaraan wij (dichters) ons moeten houden.
[226] *Ondertusschen*: overigens; bedenk bij lezing van het voorafgaande.
[228] *aenhouden*: aandrang.
[228] *by my*: op eigen houtje.
[228] *aldus*: op deze wijze.
[229] *op te maecken*: terugslaand op ‘Aenleidinge’: op te stellen; terugslaand op ‘schets’: uit te werken.
[230] *voor dezen tijt*: voor het ogenblik.
[231] *maet der vaerzen*: verslengte.
[231] *ommetreck en aert*: formele en niet-formele eigenschappen.
[231-32] *rijmen en dichten*: lagere en hogere dichtgenres.
[232] *met de levendige stemme*: mondeling.
[234] *geestrijcke vernuften*: talentvolle geesten, men denke aan: dichters, theoretici, taalkundigen.
[234] *Mecenaten*: meervoud van Mecenas: kunstbeschermers.

[236] Parnas, naer den stijl van Italie [236], oprechtten, daer men, zonder afgunst,

[236] *Parnas, naer den stijl van Italie*: Academie, naar Italiaans voorbeeld. De eerste grote letterkundige academie was de 'Accademia della Crusca'. Deze schertsende naam (Academie van het kaf) had betrekking op de taalzuiverende werkzaamheden van de instelling Naast het samenstellen van een woordenboek, hield men zich ook bezig met het verzorgen van uitgaven van Italiaanse klassieken, zoals de *Divina Commedia*.

[237] onzijdigh [237] elcks oude en nieuwe dichten toetste; zoo wel om de schoon-
[238] heit en aertigheit [237-38] te volgen, als om onze [238]misslagen, uit een edele
[239] eerzucht, te mijden, en door dien middel de Neerlantsche Poëzy haren
[240] vollen glans te geven.
[241] t'Amsterdam 1650. den 25 van Grasmaent [241].
[242] J.V. Vondel

[237]*onzijdigh*: onpartijdig.
[237-38]*schoonheit en aertigheit*: het schone en het geestrijke.
[238]*onze*: van ons dichters. Als tweede interpretatie is mogelijk: van mij, Vondel. Een soort captatio benevolentiae voor de nu volgende bundel *Poëzy*.
[241]*Grasmaent*: april.

Bibliografie

VAN ALPHEN 1788
[Alphen, H. van,] *Theorie der schoone kunsten en wetenschappen, grootendeels overgenomen uit het Hoogduitsch van F.J. Riedel*. Met bijvoegselen, aanteekeningen, en eene inleiding vermeerderd door H. van Alphen. Utregt, 1778. 2 dln.

VAN ALPHEN 1782
Alphen, H. van, *Digtkundige verhandelingen*. Utregt, 1782.

VAN DEN BRANDEN 1956
Branden, L. van den, *Het streven naar verheerlijking, zuivering en opbouw van het Nederlands in de 16de eeuw*. Gent, 1956.

BRANDT ED. LEENDERTZ 1932
Brandt, G., *Het leven van Joost van den Vondel*. Uitgegeven door P. Leendertz jr. 's-Gravenhage, 1932.

BRAY 1948
Bray, R., *La préciosité et les précieux; de Thibaut de Champagne à Jean Giraudoux*. Paris, [1948].

BRINK 1963
Brink, C.O., *Horace on poetry*. Cambridge, 1963.

CARON 1971
Caron, W.J.H., *Vondels uitspraak*. Z.pl., 1971. (Afscheidscollege Amsterdam V.U.)

CICERO 1968
Cicero, *De oratore; book III*. With an English translation by H. Rackham. London, 1968. The Loeb classical library 349.

CLEMENTS 1942
Clements, R.J., *Critical theory and practise of the Pléiade*. Cambridge, 1942.

DE CLERCQ 1824
Clercq, W. de, *Verhandeling ter beantwoording der vraag: welken invloed heeft vreemde letterkunde; inzonderheid de Italiaansche, Spaansche, Fransche en Duitsche, gehad op de Nederlandsche taal- en letterkunde, sints het begin der vijftiende eeuw tot op onze dagen?* Amsterdam, 1824.

COLLOT D'ESCURY 1830
Collot d'Escury, H., *Holland's roem in kunsten en wetenschappen*. Met aanteekeningen en bijdragen. Dl. IV. 's-Gravenhage enz., 1830.

FISCHER 1968
Fischer, L., *Gebundene Rede; Dichtung und Rhetorik in der literarischen Theorie des Barock in Deutschland*. Tübingen, 1968.

FRIEDRICH 1964
Friedrich, H., *Epochen der italienischen Lyrik*. Frankfurt am Main, 1964.

GROOTES 1973
Grootes, E.K., 'Vondels Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste (1650)'. In: *Weerwerk*. Assen, 1973, p. 81-95.

GUIRAUD 1954
Guiraud, P., *La stylistique*. Paris, 1954. 'Que sais-je?' 646.

DE HAES 1740
Haes, J. de, *Het leeven van Geeraert Brandt*. 's-Gravenhage, 1740.

HELLINGA 1938
Hellinga, W. [Gs], *De opbouw van de algemeen beschaafde uitspraak van het Nederlands*. Amsterdam, 1938. (Dissertatie Amsterdam G.U.)

VAN HEULE 1953
Heule, C. van, *De Nederduytsche grammatica ofte spraeckonst*. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door W.J.H. Caron. Groningen enz., 1953.

HILDEBRANDT-GÜNTHER 1966
Hildebrandt-Günther, R., *Antike Rhetorik und deutsche literarische Theorie im 17. Jahrhundert*. Marburg, 1966.

HOFFHAM 1788
Hoffham, O.C.F., *Proeve eener theorie der Nederduitsche poëzy*. Amsteldam, 1788.

HORATIUS 1968
Horace, *The odes and epodes*. With an English translation by C.E. Bennett. London, 1968. The Loeb classical library 33.

HORATIUS AP
Horace, 'Ars poetica'. In: *Satires, epistles and Ars poetica*. With an English translation by H. Rushton Fairclough. London, 1970. The Loeb classical library 194.

HORATIUS WB
[Vondel, J. van den,] 'Q. Horatius Flaccus Lierzangen en dichtkunst; in het rymeloos vertaelt door J. van Vondel'. In: Vondel, [J. van den,] *Werken*. Dl. VII. Amsterdam, 1934.

HUISINGA BAKKER 1782
Huisinga Bakker, P., *Poëzy*. Dl. II. Amsterdam, 1782.

HUYDECOPER 1730
Huydecoper, B., *Proeve van taal- en dichtkunde; in vrijmoedige aanmerkingen op Vondels vertaalde Herscheppingen van Ovidius*. Amsterdam, 1730.

KALFF 1883
Kalff, G., *Het lied in de Middeleeuwen*. Leiden, 1883. (Dissertatie Leiden.)

KOELMANS 1977
Koelmans, L., ‘Het A.B.N., het spreken en het schrijven’. In: *Ntg* 70 (1977), p. 15-33.

LAUSBERG 1960
Lausberg, H., *Handbuch der literarischen Rhetorik; eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München, 1960. 2 dln.

VAN MANDER 1618
Mander, C. van, *Het schilderboeck [...]*. Amsterdam, 1618.

VAN MANDER 1973
Mander, K. van, *Den grondt der edel vry schilder-const*. Uitgegeven en van een inleiding en commentaar voorzien door H. Miedema. Utrecht, 1973. 2 dln.

MAXIMILIANUS 1968
Maximilianus, Pater O.F.M. Cap., *Vondelstudies*. Overzien en ingeleid door L.C. Michels. Terheyden, 1968.

NIEUWE BYDRAGEN 1763
Nieuwe bydragen tot opbouw der vaderlandsche letterkunde. Dl. I. Leyden, 1763.

NNBW III
Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Onder red. van P.C. Molhuysen, P.J. Blok e.a. Dl. III. Leiden, 1914.

RIPA 1644
Ripa, C., *Iconologia of uijtbeeldingen des verstands [...]*. Uyt het Italiaens vertaelt door D.P. Pers. Amstelredam, 1644.

RONSARD 1965, 1966
Ronsard, P. de, ‘Abbrégé de l'Art poétique François’ en ‘[(3de) voorrede tot] La Franciade’. Beide in: *Oeuvres complètes*. Texte établi et annoté par Gustave Cohen. [Réimpr. de la 3me éd., rev. et corr. Paris, 1965, 1966]. 2 dln., dl. II. Bibliothèque de la Pléiade 45, 46.

SMIDS 1694
[Smids, L.,] ‘Het toetsteentje der Nederduytsche toneel- en mengelpoësye’. In: Smids, L. *Poësye*. Amsterdam, 1694, p. 253-74.

SPIEGEL 1962
Spiegel, H.L., ‘Twe-spraack’. In: *Twe-spraack; Ruygh-bewerp; Kort begrip; Rederijck-kunst*. Ed. W.J.H. Caron. Groningen, 1962. Trivium III, p. 1-63.

STERCK 1930
Sterck, J.F.M., ‘Het leven van Vondel IV, 1640-1645’. In: Vondel, [J. van den,] *Werken*. Dl. IV. Amsterdam, 1930.

STOETT 1963
Stoett, F.A., *Nederlandsche spreekwoorden, spreekwijzen, uitdrukkingen en gezegden*. Zutphen, 1963[5]. 2 dln.

STUTTERHEIM 1974
Bredero, G.A., *Spaanschen Brabander*. Ingeleid en toegelicht door C.F.P. Stutterheim. Culemborg, 1974.

TAEL- EN DICHT-KUNDIGE BY-DRAGEN 1771
Tael- en dicht-kundige by-dragen. Dl. I. Leyden, 1771[2]

UNGER 1888
Unger, J.H.W., *Bibliografie van Vondels werken*. Amsterdam, 1888.

VONDEL 1650
Vondel. J. van [den], *Poëzy of verscheide gedichten; bij een vergadert, vermeert, en op een nieuw overzien. Mitsgaders een Aenleidinge ter Nederduitsche dichtkunste*. Amsterdam, 1650.

VONDEL 1935
[Vondel, J. van den,] ‘Jeptha of offerbelofte; treurspel’. In: Vondel, [J. van den,] *Werken*. Dl. VIII. Amsterdam, 1935.

DE VOOYS 1952
Vooys, C.G.N. de, *Geschiedenis van de Nederlandse taal*. Antwerpen enz., 1952[5].

VOSSIUS 1647a
Vossius, G.J., *De artis poeticae natura ac constitutione*. Amstelodami, 1647.

VOSSIUS 1647b
Vossius, G.J., *Institutiones poeticae*. Amstelodami, 1647.

VOSSIUS 1647c
Vossius, G.J., *De imitatione*. Amstelodami, 1647.

WELLEKENS ED. WARNERS 1965
Wellekens, J.B., *Verhandeling van het herdersdicht*. Herdruk verzorgd door J.D.P. Warners. Utrecht, 1965. Utrechtse publicaties voor algemene literatuurwetenschap nr. 7.

WHITE 1965
White, H.O., *Plagiarism and imitation during the English Renaissance; a study in critical distinctions.* Repr. New York, 1965. Harvard studies in English 12.

WITSTEIN 1972
Witstein, S.F., 'Aandacht voor de Aenleidinge'. In: *Ts* 88 (1972), p. 81-106.

ZWAAN 1939
Zwaan, F.L., *Uit de geschiedenis der Nederlandsche spraakkunst; grammatische stukken van De Hubert, Ampzing, Statenvertalers en reviseurs, en Hooft*. Groningen enz., 1939, p. 121-91. (Dissertatie Amsterdam V.U.)

Gebruikte afkortingen:
Ntg De nieuwe taalgids
Ts Tijdschrift voor Nederlandse taal- en letterkunde